

Η νομισματική πολιτική του Αλεξάνδρου και των Διαδόχων

Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου

Διευθύντρια Ερευνών
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Λέξεις ευρετηρίου

νομισματική πολιτική
Φίλιππος
Αλέξανδρος
Ελληνιστικά βασίλεια
μετρικό σύστημα

Η ιστορική μορφή του Αλεξάνδρου, αλλά και τα νομίσματα με τη μορφή του που κατέκλυζαν τα Ευρωπαϊκά αρχαιοπωλεία, τις συλλογές και τα μουσεία έδωσαν το έναυσμα για σειρά δημοσιεύσεων με πρώτο τον Δανό L. Müller, το 1855, ο οποίος πρότεινε μια εσωτερική χρονολόγηση της νομισματοκοπίας του Αλεξάνδρου με βάση την εξέλιξη των πετάλων και τα σύμβολα. Ακολούθησαν οι Newell, Kleiner, Thompson και Bellinger, Le Rider, Troxell και Price, για να αναφερθούν ορισμένοι μόνον από τους τελευταίους μελετητές. Το έργο τους βέβαια δεν ήταν εύκολο, καθώς οι κοπές με τη μορφή του Αλεξάνδρου παρουσιάζουν μεγάλες δυσκολίες στη χρονολόγηση, όχι μόνον λόγω του τεράστιου αριθμού τους, αλλά και των ελάχιστων διαφορών που δύσκολα γίνονται αντιληπτές. Αρκεί να αναφερθεί ότι στη μελέτη του για τους Αλεξάνδρους του Βρετανικού Μουσείου, ο M. Price αναγνώρισε 300 διαφορετικά σύμβολα και περισσότερα από 1.000 μονογραφήματα. Μέσα από αυτές τις μελέτες προέκυψε ένα συγκεκριμένο σχήμα νομισματικής παραγωγής, στο πλαίσιο αυτού που θα λέγαμε σήμερα **νομισματική πολιτική**, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η στοχευμένη παραγωγή.

1. Η αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (φωτ. Wikimedia Commons).

Η λειτουργία μιας, έστω και περιορισμένης, *εγχρήματης πολιτικής* –ο όρος χρησιμοποιείται με την έννοια της οικονομίας που στηρίζεται στο νόμισμα– δεν ήταν άγνωστη στον αρχαίο κόσμο, όπως γίνεται φανερό από τη συνολική αθηναϊκή νομισματική πολιτική του 5ου αιώνα ή από κείμενα, όπως το *Περί προσόδων* του Ξενοφώντα. Είναι σαφές ότι οι προσεγγίσεις της εποχής, τόσο του Πλάτωνα όσο και του Αριστοτέλη, δεν είχαν σαφή οικονομικό προσδιορισμό, αλλά περισσότερο ηθικό και πολιτικό χαρακτήρα, όπως μαρτυρούν και οι τίτλοι των έργων τους,¹ αν και είναι αποδεκτό ότι η θεωρία του Αριστοτέλη περί χρήματος έθεσε τις βάσεις για την οικονομική σκέψη των επόμενων γενεών, ακόμα και των πιο σύγχρονων.²

Είναι αναπόφευκτη ίσως η σύνδεση των αριστοτέλειων διδαγμάτων με τη νομισματική πολιτική του Αλεξάνδρου, που οριοθετεί τη μετάβαση από την κλασική στην ελληνιστική εποχή και χαρακτηρίζεται από ένα μείγμα προσαρμοστικότητας και τόλμης γύρω από έναν άξονα τριών βασικών σημείων: την υιοθέτηση του προϋπάρχοντος και διαδεδομένου αττικού συστήματος της κλασικής εποχής, την εισαγωγή του διμεταλλισμού και τη δημιουργία σειράς νομισματοκοπειών για τη χρηματοδότηση του στρατού. Πρόκειται ουσιαστικά για τομές που υποδηλώνουν τη ρήξη με το σύστημα των παρελθόντων περιορισμένων πολιτειακών αρχών και την εισαγωγή

νέων δομών που είναι απαραίτητες για τη λειτουργία των μεγάλων συγκεντρωτικών ηγεμονιών. Αυτές χαρακτηρίζουν και τα ελληνιστικά βασίλεια, τα οποία προσαρμόζονται και στηρίζονται, εν πολλοίς, στα υπάρχοντα τοπικά χρηματοπιστωτικά συστήματα διατηρώντας παράλληλα και τις αναφορές στο αλεξάνδρειο σύστημα, όχι μόνον εικονογραφικά, αλλά και σε επίπεδο οργάνωσης.

Αν ο Αλέξανδρος οριοθετεί τη μετάβαση από την κλασική στην ελληνιστική εποχή (εικ. 1), ο Φίλιππος ήταν εκείνος που εισήγαγε μια νεωτερική για τα δεδομένα οικονομική και νομισματική πολιτική που στηριζόταν, εν πολλοίς, στις πηγές πλούτου που του απέφερε ο έλεγχος των μεταλλείων της Μακεδονίας και της Θράκης, τα οποία του απέφεραν 1.000 τάλαντα χρυσού ετησίως (= 26 τόνους), απαραίτητα για την εκπλήρωση των πολιτικών του φιλοδοξιών.³

Ο Φίλιππος εισήγαγε το χρυσό νόμισμα,⁴ όχι πλέον ως μονάδα έκτακτης ανάγκης, αλλά ως βασικό μέρος του νομισματικού συστήματος, το οποίο ακολουθούσε διαφορετικούς, αν και συμβατούς σταθμητικούς κανόνες: τον αττικό σταθμητικό στα 8,64 γρ., για τον χρυσό στατήρα, και έναν τοπικό μακεδονικό για το αργυρό τετράδραχμο, στα 14,52 γρ., τον οποίο υιοθέτησε από την Αμφίπολη ή τη Χαλκιδική Συμμαχία. Η ισορροπία του συστήματος επιτυγχανόταν με τη σταθερή ισοτιμία μεταξύ χρυσού και αργυρού νομίσματος, όπου ο 1 χρυσός στατήρας ισοδυναμούσε με 8

2. Νομίσματα που εξέδωσε ο Φίλιππος Β': (α) χρυσός στατήρας Πέλλας, (β) αργυρός στατήρας Αμφίπολης, (γ) αργυρός στατήρας Αιγών (').

3. Αργυρή δραχμή Αλεξάνδρου Γ' από την Αμφίπολη.

αργυρά τετράδραχμα. Η νομισματική παραγωγή μοιραζόταν ανάμεσα σε διαφορετικά νομισματοκοπεία (εικ. 2). Η πρωτεύουσα του βασιλείου Πέλλα και η Αμφίπολη, το πλέον σημαντικό εμπορικό κέντρο, θεωρούνται τα πλέον βέβαια και αποδεκτά από τους περισσότερους μελετητές. Ένα τρίτο νομισματοκοπείο τοποθετείται από τον Price στις Αιγές, ενώ ο Le Rider δεν αποκλείει και την Πύδνα.⁵

Σύμφωνα με την παράδοση, οι πολιτικές φιλοδοξίες του Φιλίππου ήταν καταστροφικές για τα βασιλικά ταμεία. Όταν ο Αλέξανδρος ανέβηκε στον θρόνο το 336 βρήκε στο θησαυροφυλάκιο, κατά τον Αρριανό τουλάχιστον, λιγοστά χρυσά και αργυρά αντικείμενα

και 60 τάλαντα, δηλαδή 360.000 δραχμές, ενώ τα χρέη του Φιλίππου ανέρχονταν σε 500 με 800 τάλαντα.⁶ Αυτό δεν εμπόδισε βέβαια τον Αλέξανδρο, αμέσως μετά την ανάρρησή του στον θρόνο να εκδώσει, πιθανόν στην Αμφίπολη ή στις Αιγές, μια σειρά αργυρών τετράδραχμων (εικ. 3), αν και εξαιρετικά περιορισμένη (σώζονται πέντε δείγματα από τρεις σφραγίδες εμπροσθότυπου και πέντε οπισθότυπου και ελάχιστα επικεκομμένα), ιδίου βάρους με εκείνα του Φιλίππου. Είναι προφανές βέβαια ότι με αυτήν την έκδοση ο Αλέξανδρος αποσκοπούσε ουσιαστικά στο να οριοθετήσει την αρχή της δικής του βασιλείας και όχι να καλύψει τις ανάγκες του σε χρήμα, καθώς αυτές συνέχισαν να καλύπτονται από τις υπάρχουσες εκδόσεις του Φιλίππου.

Δεν θα αργήσει ωστόσο, να προβεί σε μεγάλη μεταρρύθμιση του νομισματικού συστήματος, με επίκεντρο το αργυρό νόμισμα και με την υιοθέτηση εντελώς νέων εικονογραφικών τύπων. Παλαιότερα συνέδεαν και χρονολογούσαν την εισαγωγή του νέου συστήματος επίσης στα 336/335 π.Χ. Ωστόσο η τελευταία έρευνα έχει αποδείξει ότι τοποθετείται στα 333 ή στα 332 π.Χ., δηλαδή μετά τη μάχη στην Ισό ή την άλωση της Τύρου. Επιλέγει, λοιπόν, και για τις αργυρές εκδόσεις (τετράδραχμα και δραχμές/17,28

1 χρυσός στατήρας

5 αργυρά τετράδραχμα

4. Νομισματικές σειρές Αλεξάνδρου Γ', περί το 333-332 π.Χ.:

(α) Χρυσός διπλός στατήρας (17,28 γρ.)

(β) Χρυσός στατήρας (8,67 γρ.)

(γ) 1/4 χρυσού στατήρα

(δ) 1/8 χρυσού στατήρα

(ε) αργυρό τετράδραχμο (17,28 γρ.)

(στ) χάλκινο.

5. Σειρές χάλκινων νομισμάτων του Αλεξάνδρου Γ΄.

και 4,33 γρ.) τον αττικό σταθμητικό κανόνα, ώστε τα νομίσματά του να κυκλοφορούν απρόσκοπτα στο νομισματικό περιβάλλον της Μεσογείου, όπου οι αθηναϊκές γλαύκες αποτελούσαν κατά παράδοση την πιο διαδεδομένη νομισματική μονάδα (εικ. 4). Οι χρυσοί στατήρες βάρους 8,48-8,62 γρ. εξακολουθούν να εκδίδονται, ακολουθώντας το μετρικό σύστημα του Φιλίππου, συμπληρώνονται όμως με διπλούς στατήρες/διστατήρες, των 17,28-17,15 γρ., ενώ και στις δύο υποδιαφρέσεις εμφανίζεται πλέον η Αθηνά με κορινθιακή περικεφαλαία στην κύρια όψη και Νίκη στην πίσω. Συν τω χρόνω τα χρυσά του Αλεξάνδρου θα αντικαταστήσουν ολοκληρωτικά τους εν κυκλοφορία *δαρεικούς*. Το νομισματικό σύστημα ολοκληρώνεται με σειρές χάλκινων νομισμάτων (εικ. 5), που φέρουν χαρακτηριστικούς μακεδονικούς τύπους, από τους οποίους το τόξο και ρόπαλο είναι ο πλέον κοινός.

Είναι εμφανές ότι οι εικονογραφικές επιλογές του Αλεξάνδρου εντάσσονται σε μια ευρύτερη πολιτική προώθησης μιας συγκεκριμένης εικόνας της αρχής και του προσώπου του με αποδέκτες τόσο τις τοπικές ελλαδικές κοινωνίες, όσο και τις ηγεμονίες στην άλλη πλευρά του Αιγαίου. Παράλληλα ωστόσο εξακολου-

6. Νομισματικές απομιμήσεις Φιλίππων:

(α-β) Κελτικό νομισματοκοπείο, 315-295 και 2ος αι. π.Χ.

(γ) περιοχή Δούναβη, 3ος αι. π.Χ.

(δ) Γαλατία, Βέλγιο, 2ος αι. π.Χ.

(ε) Παρίσι, 100-50 π.Χ.

(στ) Ανατολική Ευρώπη, 3ος αι. π.Χ.

(ζ-η) Ανατολική Ευρώπη, 2ος-1ος αι. π.Χ.

θούν να εκδίδονται *Φίλιπποι*. Στον βορρά, οι Ιλλυριοί και οι Κέλτες των παραδουνάβιων περιοχών, ήταν εξοικειωμένοι με τα χρυσά νομίσματα του Φιλίππου, τα οποία και απομιμούντο σε μεγάλη κλίμακα (εικ. 6) Ο Αλέξανδρος, για να διατηρήσει τις εμπορικές σχέσεις συνέχισε να κόβει χρυσούς *Φίλιππους*, στην Αμφίπολη και την Πέλλα, τουλάχιστον μέχρι το 328 π.Χ., οι οποίοι κυκλοφόρησαν μόνον στην κυρίως Ελλάδα και στις βορειότερες περιοχές, αλλά δεν βρέθηκαν ποτέ στη Μικρά Ασία.

Από την άλλη, ο Αλέξανδρος διατήρησε το σύστημα των πολλαπλών νομισματοκοπειών. Η Πέλλα, η Αμφίπολη και πιθανόν οι Αιγές εξακολούθησαν να σκλώνουν το βάρος της νομισματικής παραγωγής, ωστόσο η Αμφίπολη ήταν εκείνη που αναδείχθηκε στο πιο σημαντικό κέντρο, εφοδιάζοντας με χρυσά και κυρίως με αργυρά νομίσματα όλη την αυτοκρατορία.

7. Δεκάδραχμο του Αλεξάνδρου Γ', περί το 324 π.Χ.

Αντίθετα, το νομισματοκοπείο στην Πέλλα περιοριζόταν στην έκδοση αργυρών νομισμάτων που κυκλοφόρησαν κυρίως στη Μακεδονία και την κυρίως Ελλάδα. Το νομισματοκοπείο στις Αιγές δεν φαίνεται να είχε μεγάλη παραγωγή, ωστόσο παρουσιάζει σημαντικά ποσοστά χρυσών νομισμάτων και μεγάλο αριθμό διστατήρων.

Σημαντικές πληροφορίες για τη νομισματική παραγωγή του Αλεξάνδρου παρέχει το τεράστιο εύρημα των 8.000 νομισμάτων του Demanhur, στην Αίγυπτο με χρονολογία απόκρυψης στα 318/7 π.Χ. Σε αυτό, εμπεριέχονται όλες σχεδόν οι εκδόσεις και όλες οι υποδιαίρεσεις έως το 319/8, δίνοντας ακριβή εικόνα τόσο των εν ζωή όσο και των πρώτων μεταθανάτιων κοπών του Αλέξανδρου. Η μελέτη 5.000 τουλάχιστον νομισμάτων του ευρήματος από τον Newell (που διήρκεσε μια δεκαετία 1910-1920) έθεσε τις βάσεις για την έρευνα των νομισμάτων του Αλεξάνδρου. Σε αυτό το εύρημα το 1/3 των τετράδραχμων προέρχονται από την Αμφίπολη. Οι δε γνωστές 700 σφραγίδες μέχρι το 319/8 π.Χ. είναι τετραπλάσιες από εκείνες της Βαβυλώνας που θεωρείται το δεύτερο μεγάλο νομισματοκοπείο.

Τα νομισματοκοπεία της Μακεδονίας παρείχαν τα αναγκαία για την εκστρατεία χρήματα, τουλάχιστον για τον πρώτο χρόνο, όταν ο Αλέξανδρος βρισκόταν ακόμα στη Μικρά Ασία. Ενώ παράλληλα, δαρειακοί και σίγλοι από τις Σάρδεις και οι τοπικές κοπές των πόλεων συνέβαλαν στην κάλυψη των αναγκών του στρατού. Ωστόσο η προέλασή του ανατολικότερα κατέστησε σαφές ότι καθώς απομακρυνόταν από τη Μακεδονία έπρεπε να αναζητήσει μια πιο αυτόνομη οργάνωση ανεφοδιασμού του στρατού του, τόσο σε προμήθειες όσο και σε χρήμα. Χρησιμοποιεί λοιπόν ήδη υπάρχοντα νομισματοκοπεία –η Ταρσός στην Κιλικία είναι η πλέον χαρακτηριστική, από όπου υιοθέτησε και τον εικονογραφικό τύπο του ένθρονου Διός (τοπικού Baal), το 333 π.Χ.– ή ιδρύει νέα.

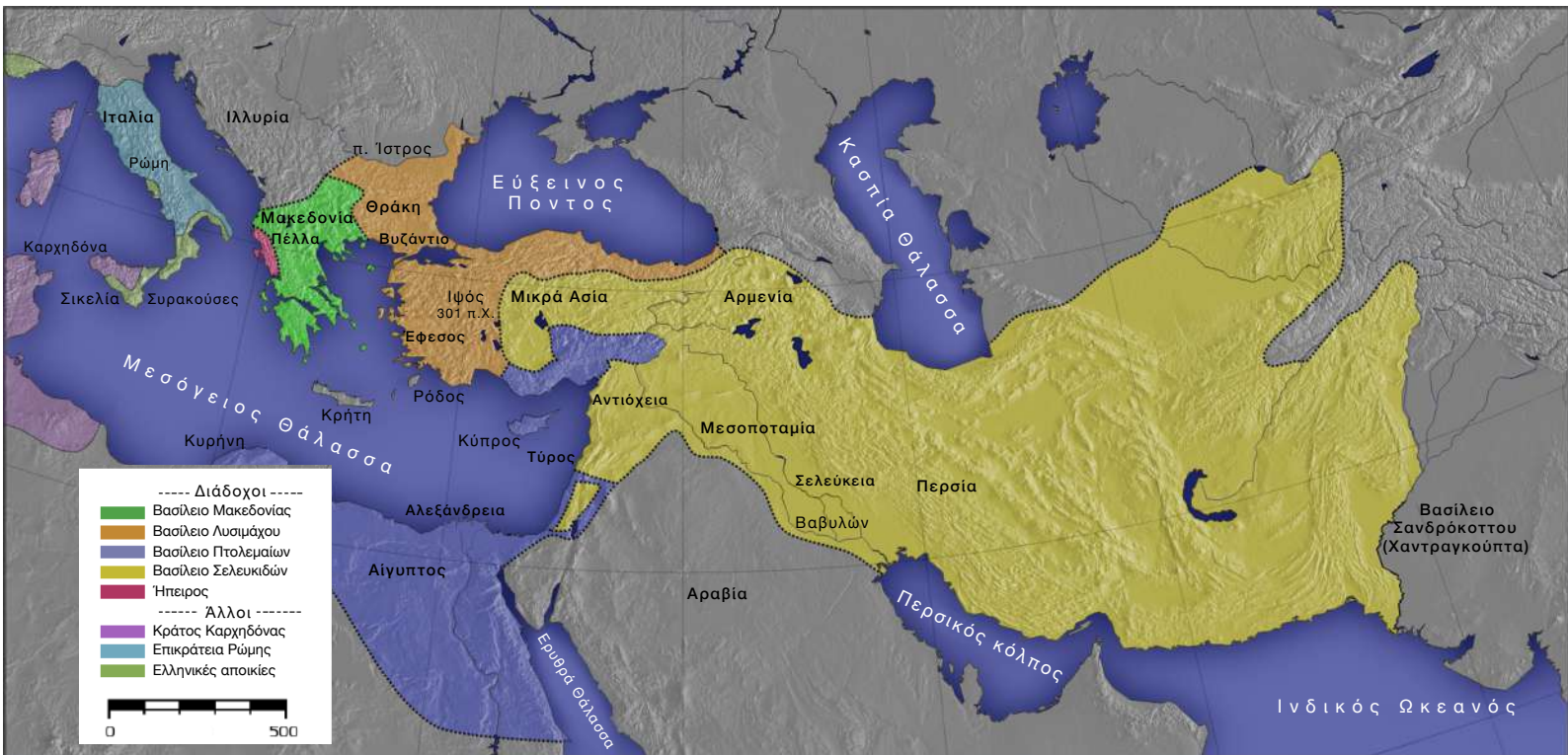
Στην περίοδο ανάμεσα στο 330 με 326/5 π.Χ. παρατηρείται σημαντική αύξηση των νομισματοκοπειών, ιδιαίτερα στη δυτική Μικρά Ασία και την Ανατολία, ως αποτέλεσμα πιθανόν της ενίσχυσης του εμπορίου μετά την κατάκτηση της Περσικής Αυτοκρατορίας και την ανάγκη για περισσότερο χρήμα. Το 325 π.Χ. ιδιαίτερα, ορισμένα από τα νομισματοκο-

πεία αυξάνουν σημαντικά την παραγωγή τους (όπως η Αμφίπολη, η Σίδη, και τα μικρασιατικά που παρήγαν δραχμές), μια παραγωγή που συνδέεται με τη μετακίνηση στρατευμάτων, είτε του Κρατερού και του Λεωνάτου για να υποστηρίξουν τον Αντίπατρο κατά τον Λαμιακό Πόλεμο, όπως υποθέτει ο Le Rider, είτε με τη μεγάλη αποστράτευση των βετεράνων το 324/323 π.Χ., όπως υποστηρίζουν οι Thompson και Mørkholm. Δεδομένου ότι η παραγωγή ανά νομισματοκοπείο εμφανίζεται διαφοροποιημένη, είναι ίσως πιθανότερο να υποστηριχθεί η δεύτερη υπόθεση, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη η μαρτυρία του Αρριανού. Υπολογίζεται ότι αποστρατεύτηκαν 10.000 Μακεδόνες πεζικάριοι και 1.500 ιππείς, οι οποίοι αφενός πληρώθηκαν κανονικά τους μισθούς τους ως ενεργοί στρατιώτες και για το διάστημα του ταξιδιού της επιστροφής και έλαβαν επιπλέον και μια εφ' άπαξ αμοιβή, που αντιστοιχούσε σε 16 χρόνια κανονικής θητείας. Συνεπώς οι στατήρες από τα νομισματοκοπεία της Λαμψάκου και της Αβύδου και οι δραχμές από τα νομισματοκοπεία της δυτικής Μικράς Ασίας φαίνεται ότι προορίζονταν για την επιστροφή των βετεράνων είτε στη Θράκη, είτε στην κυρίως Ελλάδα, όπου υπήρχε μακρά παράδοση στις νομισματικές μονάδες χρυσού και αργύρου αντίστοιχα.

Τέλος ένα τελευταίο νομισματοκοπείο ιδρύεται το 323 π.Χ. στα Σούσα, ή το πιθανότερο κατά την επιστροφή του Αλέξανδρου το 324 π.Χ. Σε αυτό αποδίδονται τα δεκάδραχμα με ελέφαντες, που αποτελούν μια σαφή αναφορά στη μάχη με τον Πύρρο, ως αναμνηστική δηλαδή έκδοση της τελευταίας του μάχης (εικ. 7).

Είναι προφανές ότι πρόκειται για τεράστια και οργανωμένη παραγωγή, η οποία ακολουθούσε ένα συγκεκριμένο σχήμα, καθώς διαφορετικά νομισματοκοπεία επικεντρώνονταν στην έκδοση διαφορετικών υποδιαίρεσεων, όπως για παράδειγμα οι πόλεις της δυτικής Μικράς Ασίας που εξέδιδαν κατά κύριο λόγο δραχμές. Διστατήρες εκδίδονταν κυρίως στη Μακεδονία, τη Σιδώνα, την Άραδο και τη Μίλητο, ενώ τα τέταρτα και τα όγδοα αποτελούσαν πρώιμες κατά το πλείστον εκδόσεις της Πέλλας, της Λαμψάκου, της Μίλητου, της Σαλαμίνας και των Σάρδεων.

Οι μελέτες για το νομισματοκοπείο της Βαβυλώνας είναι ενδεικτικές και για τα μεγέθη. Εδώ κόπηκε κατά τον de Callataÿ ένα ποσοστό γύρω στα 14 % των χρυσών νομισμάτων του Αλεξάνδρου, από 140 περίπου σφραγίδες για την κύρια όψη. Με βάση ότι από κάθε σφραγίδα μπορούσαν να παραχθούν 10.000 νομίσματα, τότε φθάνουμε σε 1,4 εκατομμύρια χρυσούς στατήρες, που ισοδυναμούν με 12 τόνους χρυσού ή 120 τόνους αργύρου ή 4.666 τάλαντα. Η Βαβυλώνα φαίνεται ότι υπήρξε το τελευταίο νομισματοκοπείο που ίδρυσε ο Αλέξανδρος, καθώς δεν υπάρχουν ενδείξεις για κάποιο άλλο ανατολικότερα, παρά την προέλαση προς την Ινδία.

8. Τα βασίλεια των Διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου (φωτ. Wikimedia Commons).

Αν και έχει προταθεί ότι οι θησαυροί από τα Σούσα και τα Εκβάτανα μετατράπηκαν σε νόμισμα, η αρχαιολογική και νομισματική έρευνα δεν το επιβεβαιώνει.

Ακόμα και η υπόθεση ότι τα τελευταία έξι χρόνια της εκστρατείας του χρηματοδοτήθηκαν από κοπές της Βαβυλώνας ή άλλων νομισματοκοπειών, δεν στηρίζεται στην εικόνα από τη νομισματική κυκλοφορία, από την οποία απουσιάζουν τόσο οι Αλέξανδροι όσο και οι *δαρεικοί* ή οι *σίγλοι*. Η υπόθεση του Le Rider ότι ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε τα τοπικά νομίσματα ή οποιοδήποτε άλλο μέσον γινόταν αποδεκτό δίνει μια λύση στο πρόβλημα· ιδιαίτερα δε, εφόσον η πληρωμή σε πολύτιμο μέταλλο σε διάφορες μορφές, ως (αντ)αμοιβή αποτελούσε παραδοσιακή τακτική στην Ανατολή. Αξίζει να αναφερθεί ότι στα βαβυλωνιακά αρχεία γίνονται αναφορές, μέχρι την πρώτη ελληνιστική περίοδο, σε ζυγισμένο και ακατέργαστο άργυρο, ή άλλα χαμηλότερης αξίας μέταλλα, τα οποία θα μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως χρήμα, μαζί με αγαθά και υπηρεσίες, ακόμα και σε περιόδους όπου το νόμισμα είχε πλέον καθιερωθεί.

Οι ανάγκες για πολύτιμο μέταλλο ήταν εξωπραγματικές. Τα ορυχεία θα συνέχιζαν ακόμα να παρέχουν ένα μεγάλο ποσοστό, τουλάχιστον για τα νομισματοκοπεία της Μακεδονίας, ενώ άλλες πρόσδοι, φόροι και πολεμικές αποζημιώσεις κατείχαν πιθανότατα σημαντικό ρόλο στη χρηματοδότηση της εκστρατείας έως το 333 π.Χ. Στο εξής, μετά από τη μάχη στα Γαυγάμηλα, τα πάντα καλύπτονται από τα λάφυρα από την περσική αυτοκρατορία.⁷ Αναφέρεται ότι για να μεταφέρει ο Αλέξανδρος τους θησαυρούς του Δαρείου (329 π.Χ.), χρειάστηκαν 20.000 ημίονοι και 5.000 καμήλες, αν και πολλοί από αυτούς χάθηκαν στα όρη του Ινδοκού ή στην έρημο της Γεδρωσίας.

Από τη μελέτη της νομισματικής κυκλοφορίας προκύπτει πάντως ότι ένα μέρος μόνον όλων αυτών μετατράπηκε σε νόμισμα. Ο de Callatay υπολογίζει ότι από τα 180.000-190.000 τάλαντα από τα Εκβάτανα, το 330 π.Χ., τέθηκε σε κυκλοφορία ως νόμισμα μόνον το 50%.⁸ Με αυτά τα χρήματα, τα οποία «ακολουθούσαν» τα στρατεύματα, είτε ως νόμισμα, είτε ως μέταλλο, καλύπτονταν οι τεράστιες ανάγκες τους. Η μισθοδοσία ήταν προφανώς η πλέον επιτακτική,⁹ αν και η λαφυραγώγηση σίγουρα αποτελούσε σημαντικό τμήμα του πλουτισμού και ανταμοιβής των στρατιωτών και συντελούσε στη διατήρηση του ηθικού. Στη μισθοδοσία θα πρέπει να προστεθούν τα έξοδα για τις προμήθειες και τον ανεφοδιασμό των στρατευμάτων, για την κατασκευή, αγορά και συντήρηση του εξοπλισμού, για γιορτές, δώρα και δωρεές, αποζημιώσεις, για έξοδα της αυλής και άλλα.¹⁰ Αφυπολόγιστα βέβαια παραμένουν τα ποσά που χρειάστηκαν για την ίδρυση των νέων πόλεων, με ό,τι αυτή συνεπάγεται.

Πέρα από τις τεράστιες ανάγκες σε χρήμα, που απαιτούσε η διατήρηση και η μετακίνηση της πολεμικής αυτής μηχανής, απαραίτητη ήταν η ανεπιφύλακτη αποδοχή και απρόσκοπτη κυκλοφορία του νομίσματος, η οποία στηριζόταν στο σταθερό βάρος και την ισοτιμία των τριών βασικών υποδιαίρεσεων και την επίσης σταθερά επαναλαμβανόμενη εικονογραφία· δύο κύρια χαρακτηριστικά της νομισματοκοπίας του Αλεξάνδρου. Η υιοθέτηση ενός νομισματικού συστήματος –του αττικού, ήδη ευρύτατα γνωστού στην Ανατολή– διευκόλυνε σημαντικά τις ατομικές συναλλαγές, καθώς δεν χρειάζονταν ιδιαίτεροι υπολογισμοί για την αξία των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν ή έπρεπε να ανταλλάγουν. Παράλληλα, ευνοούσε τις μεγαλύτερες συναλλαγές, καθώς δεν απαιτούσε προμήθεια κατά την ανταλλαγή, που συνήθως κυμαινόταν

από 5 έως 7% επί της αξίας της συναλλαγής. Η σταθερή επανάληψη των ίδιων εικονογραφικών τύπων επιβεβαίωσε τόσο το βάρος όσο και τις ισοτιμίες, που ήταν επιβεβλημένες από την κεντρική αρχή, άρα και εξίσου ανταλλάξιμες, ανεξάρτητα από τα επί μέρους νομισματοκοπεία.

Συνεπώς, το αλεξανδρείο νόμισμα μπορούσε να διατηρεί την αναγνωρισιμότητα και την αξία του για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας, καθιστώντας το την πλέον κατάλληλη νομισματική μονάδα για την πληρωμή των στρατευμάτων και ιδιαίτερα των μισθοφορικών. Η χρήση «καλού», δυνατού, χρήματος συνδέεται γενικότερα με τις μεγάλες συναλλαγές και κυρίως με τις πολεμικές επιχειρήσεις, και η περίπτωση του αλεξανδρείου νομίσματος είναι ίσως από τις πλέον χαρακτηριστικές. Παράλληλα, οι τεράστιες ποσότητες χρήματος που διακινήθηκαν σε περιοχές όπου, εκτός ελάχιστων αστικών κέντρων, όπως η Βαβυλώνα, η ανταλλαγή προϊόντων και η φορολογία σε είδος αποτελούσαν κοινό τόπο, μαζί με την εν μέρει διακοπή των υπαρχουσών νομισματοκοπιών, προδίδουν πιθανότατα έναν ευρύτερο οικονομικό σχεδιασμό.

Είναι πολύ ελκυστικό να υποθέσει κανείς ότι ο σχεδιασμός αυτός αποσκοπούσε τελικά στη δημιουργία ενός πλαισίου δομών οικονομίας και ενός συστήματος νομισματικού, όπου δεν υπήρχε χώρος παρά μόνον για το αλεξανδρείο νόμισμα, ως η απόλυτη νομισματική μονάδα για τις ανάγκες του στρατού τουλάχιστον. Είναι δύσκολο να προχωρήσει κανείς στην υπόθεση ότι ο Αλέξανδρος είχε συλλάβει την ιδέα και ενός ενιαίου οικονομικού χώρου, ιδιαίτερα δε αν ληφθεί υπόψη η άποψη του Le Rider, ο οποίος υπογραμμίζει τον εμπειρισμό του Αλεξάνδρου, ο οποίος υιοθέτησε τα κατά τόπους μέσα πληρωμής, όπως άλλωστε έπρατταν και οι Αχαιμενίδες πριν από αυτόν.

Είναι προφανές ότι το ιδιαίτερο χαρακτήρα νόμισμα του Αλεξάνδρου, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα ευρείας κλίμακας *emergency coinage*, για την κάλυψη δηλαδή συγκεκριμένων επειγόντων αναγκών, συνήθως πολεμικών, ανταποκρίνεται ουσιαστικά στο πλατωνικό κοινό ελληνικό νόμισμα: «κοινόν δὲ Ἑλληνικὸν νόμισμα ἔνεκά τε στρατειῶν καὶ ἀποδημιῶν εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οἷον πρεσβειῶν ἢ καὶ τινος ἀναγκαίας ἄλλης τῇ πόλει κηρυκείας, ἐκπέμπειν τινὰ ἂν δέη, τούτων χάριν ἀνάγκη ἐκάστοτε κεκτήσθαι τῇ πόλει νόμισμα Ἑλληνικόν».¹¹

Σε κάθε περίπτωση, άφησε μια μακρά κληρονομιά, όπως αποδεικνύει η συνέχιση της κοπής Αλεξανδρῶν και μετά τον θάνατό του, χαρακτηριστική όχι μόνον για την πολιτική εκμετάλλευση της δυναστικής συνέχειας, αλλά κυρίως για την οικονομική ισχύ που είχε αποκτήσει στα όρια του ανατολικού κόσμου. Για πάνω από 250 χρόνια, περισσότερα από 114

νομισματοκοπεία εξέδιδαν Αλεξανδρῶν και απομιμήσεις. Οι τελευταίοι Αλεξανδρῶν εκδόθηκαν στην Μεσημβρία (Θράκη) το 65 π.Χ.

Ο θάνατος του Αλεξάνδρου δεν επέφερε μόνον τη διάσπαση της αυτοκρατορίας του (εικ. 8), αλλά σηματοδότησε και μια νέα μετάβαση στο οικονομικό και νομισματικό σύστημα, και τη χάραξη νομισματικής πολιτικής που αφορούσε μεγάλα μεγέθη, χωρικά, πληθυσμιακά, οικονομικά, ακόμα και χρονικά, με διακριτά χαρακτηριστικά ανά περιοχή. Μετά τον θάνατό του λοιπόν δημιουργούνται τρεις μεγάλες, διακριτές πολιτικές και οικονομικά/νομισματικά ζώνες, όπου το ενδιαφέρον εντοπίζεται στον βαθμό συγκοινωνίας της αλεξανδρείας παράδοσης με τις τοπικές ιδιαιτερότητες.

Μακεδονικό βασίλειο

Η πρώτη μεγάλη οικονομική ζώνη είναι το Μακεδονικό βασίλειο, το οποίο διεκδικεί την αναγνώριση ως αρχή και βάση της δυναστείας, και το οποίο, μαζί με τη σατραπεία της Θράκης, οριοθετεί ουσιαστικά την αυτοκρατορία προς βορρά. Με τον θάνατο του Αλεξάνδρου, η αυτοκρατορία περνάει στον Φίλιππο Γ' Αρριδαίο, ενώ αναγνωρίζονται και τα δικαιώματα του γιου του, υπό την επιτροπεία του Αντίπατρου, του Κρατερού και του Περδίκκα.

Ο Φίλιππος Γ' Αρριδαίος, παράλληλα με τη συνεχιζόμενη έκδοση των Αλεξανδρῶν σε όλα τα νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας, εκδίδει νομίσματα με τους τύπους του Αλεξάνδρου, όπου όμως αναγράφεται το δικό του όνομα (εικ. 9). Είναι ο πρώτος που το αποτολμά και μάλιστα τόσο σύντομα. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι ο Αρριδαίος είχε νόμιμα δικαιώματα στον θρόνο της Μακεδονίας, ως γιος του Φιλίππου, για αυτό άλλωστε και προχώρησε, ως μέρος μιας ευρύτερης προπαγάνδας για την ενίσχυση της θέσης του, στην έκδοση χρυσών και αργυρών

9. Νομίσματα του Φιλίππου Γ' Αρριδαίου, 323-317 π.Χ.

10. Νομίσματα του Λυσιμάχου, 299/8-297/6 π.Χ.

νομισμάτων με τους τύπους του Φίλιππου του Β' στα νομισματοκοπεία της Πέλλας και της Αμφίπολης, που εξακολούθησε να είναι το πιο παραγωγικό νομισματοκοπείο. Η έκδοση των μεταθανάτιων Φιλίππων δεν αποτελούσε όμως μόνον μια πολιτική κίνηση. Η έκδοσή τους στο παλαιότερο μακεδονικό σύστημα στα 14,45 γρ. έναντι των 17,20 του αττικού είχε και οικονομικές παραμέτρους. Αφενός οι Φίλιπποι, που κυκλοφορούσαν παράλληλα με τους πιο βαρείς Αλεξάνδρους, απέφεραν σημαντικό κέρδος στο κράτος από την υπερτίμηση των ελαφρών τετράδραχμων· αφετέρου, απέβλεπε στην πληρωμή Θρακικών μισθοφόρων, οι οποίοι ήταν εξοικειωμένοι με αυτούς τους τύπους, καθώς και στην ενίσχυση της κυκλοφορίας τους στον βορρά, όπου, όπως προαναφέρθηκε, το νόμισμα του Φιλίππου ήταν ευρύτατα αποδεκτό.

Στο ίδιο πλαίσιο, της κάλυψης των νομισματικών αναγκών μιας ευρύτερης οικονομικής ζώνης, θα

πρέπει ίσως να ενταχθεί και η μεταθανάτια νομισματοκοπία του Λυσιμάχου, ο οποίος υπήρξε στενός συνεργάτης του Αλέξανδρου. Αρχικά ανέλαβε τη μικρή σατραπεία της Θράκης, την οποία επεξέτεινε όμως για ένα σύντομο διάστημα προσαρτώντας τη Μακεδονία και μεγάλο μέρος της Μικράς Ασίας. Το βραχύβιο κράτος του παρουσιάζει μια μάλλον ιδιαίτερη νομισματοκοπία, η οποία διακρίνεται από τις ανισότητες. Έως το 310 π.Χ. δεν είχε κόψει δικό του νόμισμα, αλλά χρησιμοποιούσε εκείνο του Μακεδονικού βασιλείου, με το οποίο διατηρούσε καλές σχέσεις. Από το 306/301 π.Χ., ωστόσο, με την προσάρτηση των νέων εδαφών άρχισε μια περιορισμένη αρχικά νομισματοκοπία στη Λυσιμάχεια, η οποία επεκτάθηκε σταδιακά και γεωγραφικά και ποσοτικά. Αν και διατήρησε εικονογραφικά την αναφορά στη δυναστική συνέχεια από τον Αλέξανδρο, ωστόσο προσέθεσε το προσωπικό του σύμβολο, το μπροστινό μέρος ενός επιτιθέμενου λιονταριού, ενώ από το 299/8-297/6 π.Χ. επιβεβαίωσε την αρχή του με την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ (εικ. 10). Παράλληλα, εισήγαγε τον τύπο της καθήμενης νικηφόρου Αθηνάς, ως υπόμνηση της μεγάλης του νίκης στην Ίψό.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, βρίσκεται στο γεγονός ότι η νομισματοκοπία του δεν διακόπηκε με τον θάνατό του στη μάχη του Κουροπεδίου το 281 π.Χ. Αν και σε περιορισμένο γεωγραφικά χώρο –γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα και τις γειτονικές περιοχές και τις πόλεις του Βορείου Αιγαίου– οι μεταθανάτιες κοπές του κυκλοφόρησαν έως το 205/190 π.Χ. και πιθανότατα προορίζονταν για το εμπόριο με τις περιοχές της νότιας Ρωσίας και την Κριμαία (εικ. 11). Η χαρακτηριστική μεταθανάτια νομισματοκοπία του Λυσιμάχου μπορεί να συγκριθεί με εκείνη του Φιλίππου κυρίως καθώς ήταν νομισματικές μονάδες μεγάλης αξίας, με καθαρά οικονομική σημασία, δεδομένου ότι προορίζονταν για περιοχές, οι οποίες στερούντο νομισματικής παράδοσης, είχαν όμως ανεπτυγμένο εμπόριο στον χώρο της Βαλκανικής.

Στο Μακεδονικό βασίλειο, ο Αντίγονος ο Μονόφθαλμος (εικ. 12) διατήρησε αναλλοίωτη την

11. Μεταθανάτιοι στατήρες Λυσιμάχου: (α-γ) από την Τόμιδα και (δ-στ) από τη Μεσημβρία, 205-190 π.Χ.

12. Αργυρό τετράδραχμο του Αντίγονου του Μονόφθαλμου, 310 π.Χ.

εικονογραφία του Αλεξάνδρου και δεν προσέθεσε ποτέ το όνομά του, για δύο πιθανόν λόγους: α) για προπαγανδιστικούς, εφόσον προέβαλε απαιτήσεις επί όλης της αυτοκρατορίας έναντι των άλλων διαδόχων, και β) για οικονομικούς, εφόσον αυτές οι απαιτήσεις χρειάζονταν στρατό, ο οποίος αναγνώριζε τα νομίσματα του Αλεξάνδρου. Ο Αντίγονος διατήρησε επίσης το σύστημα των πολλαπλών νομισματοκοπειών και της έκδοσης διαφορετικών υποδιαίρεσεων ανά πόλη: χρυσά στην Άβυδο και τη Μαγνησία· τετράδραχμα και όχι δραχμές, όπως παλαιότερα, στις Σάρδεις που επαναλειτούργησαν το 310 π.Χ.

Μετά τον θάνατό του στην Ιψό, ο γιος του Δημήτριος Πολιορκητής, ο οποίος διατήρησε σημαντικά ερείσματα στη Μεσόγειο και στην κυρίως Ελλάδα, προχώρησε στην έκδοση νομισμάτων αττικού βάρους σε διάφορα νομισματοκοπεία. Διατήρησε εν μέρει τους τύπους του Αλεξάνδρου, ιδιαιτέρως στα χρυσά νομίσματα, προσθέτοντας όμως το δικό του όνομα και πολύ σύντομα και τον τίτλο ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Ένας ηγεμόνας όμως με τις φιλοδοξίες του Δημητρίου δεν ήταν δυνατό να περιοριστεί σε μια προϋπάρχουσα παράδοση και η νομισματοκοπία του μπορεί να

θεωρηθεί ως μία από τις πλέον ριζοσπαστικές για την εποχή και ως η επιτομή της χρήσης του νομίσματος ως μέσον προπαγάνδας (εικ. 13). Μετά τη νικηφόρα ναυμαχία εναντίον του Πτολεμαίου (306 π.Χ.) στη Σαλαμίνα της Κύπρου, η εικονογραφία αλλάζει ολοκληρωτικά με την απεικόνιση Νίκης σε πλήρη, ενώ εμφανίζεται συχνά, κυρίως στις αργυρές εκδόσεις, ο Ποσειδώνας, τον οποίο ο Δημήτριος θεωρούσε προστάτη του. Ένα από τα χαρακτηριστικά του θεού, τα κέρατα ταύρου, τα οποία αποτελούν και σύμβολα θεοποίησης, εμφανίζονται σε ένα από τα πρώτα πορτρέτα των ελληνιστικών χρόνων, στις κοπές της Εφέσου για τον Δημήτριο.

Με την ανάρρηση στον θρόνο του Αντίγονου Γονατά (εικ. 14), γιού του Δημητρίου η νομισματοκοπία συνεχίζεται κατά κύριο λόγο στην Αμφίπολη (σύμβολο η περικεφαλαία) αλλά και στην Πέλλα, με σημαντικές σειρές χρυσών και αργυρών *Αλεξάνδρων*. Οι επίγονοι, αν και δεν αποτολμούν να αποκοπούν εικονογραφικά από την κληρονομιά του Αλεξάνδρου, που αφενός τους προσδίδει το δικαίωμα στη διαδοχή, αφετέρου τους παρέχει ένα σημαντικό οικονομικό εργαλείο, εν τούτοις τείνουν όλο και περισσότερο προς την

13. Νομίσματα του Δημητρίου Πολιορκητή.

14. Νομίσματα του Αντίγονου Γονατά: (α-β) από την Αμφίπολη και (γ-δ) από την Πέλλα.

ανάδειξη των δικών τους κατορθωμάτων. Είναι αυτά άλλωστε που τους διασφαλίζουν την πραγματική υπεροχή έναντι των άλλων ανταπαιτητών. Έτσι το 270 π.Χ. εισάγεται ένας ολοκληρωτικά νέος τύπος, με την κεφαλή του Πανός στην κύρια όψη, αναφορά στη συμβολή του θεού που έσπειρε τον πανικό στους Γαλάτες κατά τη μάχη της Λυσιμάχειας το 277 π.Χ., και την Αθηνά Πρόμαχο.¹²

Ακολουθούν τα εξαιρετικής τέχνης τετράδραχμα του Δώσωνα, από τα νομισματοκοπεία της Αμφίπολης και της Πέλλας πιθανόν,¹³ όπως και τα πρώτα τετράδραχμα του Φιλίππου Ε' αμέσως μετά την ανάρρησή του στον θρόνο το 220 π.Χ., τα οποία ωστόσο κόπηκαν σε πολύ μικρή ποσότητα (εικ. 15). Ορισμένοι ερευνητές τα θεωρούν ως αναμνηστικές κοπές της ενθρόνισης, το πιθανότερο ίσως, άλλοι ως χρήματα για τον πόλεμο εναντίον των Αιτωλών το 220-217 π.Χ. Το ενδιαφέρον της νομισματοκοπίας του Φιλίππου Ε' οφείλεται όμως στο γεγονός ότι συνδέεται εν πολλοίς με τις συγκρούσεις με τη Ρώμη και αποδίδει, από οικονομικής πλευράς τουλάχιστον, την ιστορική πραγματικότητα και σηματοδοτεί την αρχή του τέλους της νομισματοκοπίας στη Μακεδονία. Η πρώτη φάση της νομισματοκοπίας του Φιλίππου μέχρι την ήττα στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ., οπότε και διακόπηκε για μια δεκαετία περίπου, χαρακτηρίζεται από ριζοσπαστικές αλλαγές στην εικονογραφία, που αφορούν στη διατύπωση και διάδοση της πολιτικής του. Αυτό δηλαδή που συνήθως ονομάζεται προπαγάνδα. Μέχρι τότε αυτού του είδους η εικονογραφία περιοριζόταν στην υπόμνηση τετελεσμένων θριάμβων.

Εκτός από το εξαιρετικό πορτρέτο, η επιλογή του ήρωα Περσέα (εικ. 16α), με την άρπη πάνω σε μακεδονική ασπίδα, σε μια σειρά τετράδραχμων, και λιγοστούς χρυσούς στατήρες, περικλείει ουσιαστικά το πολιτικό μανιφέστο του Φιλίππου, ο οποίος θεω-

15. (α) Αργυρό τετράδραχμο του Αντίγονου Γ' Δώσωνα, και (β) αργυρό τετράδραχμο του Φιλίππου Ε', 220-217 π.Χ. εναντίον Αιτωλών.

16. (α) Αργυρό τετράδραχμο του Φιλίππου Ε' και (β-γ) ρωμαϊκά δηνάρια.

ρούσε εαυτόν κυρίαρχο της αυτοκρατορίας. Ο Περσέας, λοιπόν, ο επώνυμος πρόγονος των Περσών, λόγω της ετυμολογικής συνάφειας του ονόματός του, αναδεικνύεται ως ο κοινός πρόγονος των λαών της μεγάλης αυτοκρατορίας του Αλέξανδρου, την οποία δικαιωματικά κατέχει ο Μακεδόνας βασιλιάς. Από νομισματικής πλευράς όμως, το ενδιαφέρον σε αυτές τις εκδόσεις επικεντρώνεται στην ομοιότητα της απόδοσης της κεφαλής του Περσέα (εικ. 16β-γ) με εκείνην της Ρώμης στα ρωμαϊκά δηνάρια, εγείροντας σειρά ερωτημάτων περί του πρωτοτύπου, περί πολιτισμικών ανταλλαγών και βεβαίως περί προπαγάνδας.

Η όλη νομισματική δραστηριότητα του Φιλίππου, τόσο σε επίπεδο πραγματικής οικονομίας όσο και σε επίπεδο εικονογραφίας πρέπει να μελετηθεί υπό το πρίσμα της σύγκρουσης με τη Ρώμη. Σε κάθε περίπτωση, οι λογιστικές ακρίβειες αναφορές στα λάφυρα που παρουσίασε ο Φλαμίνιος στον θρίαμβό του είναι χαρακτηριστικά του συγκεντρωμένου πλούτου, μέρος μόνον το οποίου είχε μετατραπεί σε νόμισμα.

	Λίβιος (δηνάρια)	Πλούταρχος (δηνάρια)
Ακατέργαστος άργυρος	18.270 (1534.68)	43.270 (3.634.680)
Αθηναϊκά τετράδραχμα	84.000 (336.000)	
Λίβρες χρυσού	3.714 (3.714.000)	3.713 (3.713.000)
Φίλιπποι	14.514 (362.850)	14.514 (362.850)
Χρυσά στεφάνια	114 (114.000)	
Σύνολο	(6.061.530)	(8.161.530)

Η δεύτερη και τελευταία φάση της νομισματοκοπίας χρονολογείται από το 188 ή το 187 π.Χ., όταν ο Φίλιππος αποφάσισε να προκαλέσει εκ νέου τη Ρώμη. Ανοίγει τα ορυχεία και ξεκινάει με μια πλήρη σειρά αργυρών υποδιαίρεσεων (εικ. 17α) από τετράδραχμα έως ημίδραχμα, οι οποίες κόβονται στην

17α. Αργυρά τετράδραχμα του Φιλίππου Ε', 188-187 π.Χ.

17β. Χάλκινα νομίσματα του Φιλίππου Ε', 188-187 π.Χ.

Αμφίπολη, όπως πιθανότατα και τα χάλκινα (εικ. 17β), ενώ την ίδια νομισματική και εικονογραφική παράδοση ακολούθησε και ο Περσέας (εικ. 18).

Πιθανότατα στις συγκρούσεις με τη Ρώμη πρέπει να αποδοθεί και μια σημαντική καινοτομία στο νομισματικό σύστημα που επέρχεται στους χρόνους του Φιλίππου κυρίως αλλά και του Περσέα. Πρόκειται για τη διεύρυνση του δικαιώματος της νομισματο-

18. Αργυρά νομίσματα του Περσέα.

κοπίας με αποτέλεσμα την έκδοση νομισμάτων χαμηλής αξίας, υποδιαίρεσεις σε άργυρο και χαλκό, που κυκλοφορούσαν παράλληλα με τα βασιλικά, στο όνομα των ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, των ΒΟΤΤΙΑΙΩΝ και ΑΜΦΑΞΙΩΝ¹⁴ (εικ. 19). Έχει υποστηριχθεί από τον Mørkholm ότι η πολιτική αυτή πράξη απέβλεπε στη δημιουργία ενός ενιαίου χώρου υπό τον βασιλέα, με την ανάδειξη των τοπικών ταυτοτήτων και την «ισότιμη» συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών σε μια συλλογική αντιπαράθεση. Παράλληλα βέβαια, με τον τρόπο αυτό ο βασιλεύς απέδιδε στις τοπικές κοινωνίες ένα μέρος των κερδών του από την έκδοση των νομισμάτων, ενώ δεν αποκλείεται τα νομίσματα αυτά να προορίζονταν για την αποζημίωση των στρατιωτών

19. Νομίσματα χαμηλής αξίας της περιόδου βασιλείας του Φιλίππου Ε' και του Περσέα: (α-γ) στο όνομα των ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, από την Αμφίπολη (δ-ε) στο όνομα των ΒΟΤΤΙΑΙΩΝ από την Πέλλα.

που προέρχονταν από τις συγκεκριμένες περιοχές. Οι ίδιοι λόγοι, η αντιπαράθεση με τη Ρώμη, οδήγησαν και σε μια μικρή σχετικά υποτίμηση του νομίσματος, γύρω στα 8-10%, καθώς ο Περσέας μείωσε το βάρος των τετράδραχμων, από τα 16,80/17,00 γρ. στα 15,30/15,60 γρ., ενώ βέβαια η ονομαστική αξία παρέμενε η ίδια.

Με τον Περσέα και την ήττα του στην Πύδνα (168 π.Χ.) το Μακεδονικό βασίλειο έφθασε στο τέλος του. Είναι φανερό ότι η νομισματική πολιτική στο ελληνιστικό βασίλειο της Μακεδονίας δεν διαφοροποιήθηκε σημαντικά από την υπάρχουσα παράδοση, υπό το βάρος προφανώς της δυναστικής συνέχειας, αλλά και του ευρύτερου οικονομικού χώρου. Η οργάνωση της παραγωγής μοιράστηκε ανάμεσα στα δύο κύρια νομισματοκοπεία, της Αμφίπολης, που εξακολούθησε να φέρει το μεγαλύτερο βάρος, και στην Πέλλα. Οι εκδόσεις σε αττικό βάρος διευκόλυναν τις οικονομικές σχέσεις του βασιλείου με το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού κόσμου και της Βαλκανικής. Είναι ενδιαφέρον άλλωστε ότι οι προς βορρά αγορές εξακολούθησαν να αποτελούν προνομιακό χώρο για τη μακεδονική οικονομία. Οι μόνες σημαντικές αλλαγές στο νομισματικό σύστημα, η υποτίμηση και οι παραλληλές με τις βασιλικές, τοπικές εκδόσεις υπήρξαν αποτέλεσμα μιας ορθής πολιτικής υπό την πίεση της ρωμαϊκής επέλασης.

Τέλος, οι τάσεις ως προς τους τύπους φαίνονται διχασμένες. Για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους η έκδοση *Αλεξάνδρων* ήταν επιβεβλημένη. Η διατήρηση του δικαιώματος στη διαδοχή, οι τεράστιες αγορές συνηθισμένες να κινούνται με *Αλεξάνδρους*, η συνεχής ανάγκη για στρατιωτικές πληρωμές στο πλαίσιο των ανταγωνισμών για την εξουσία καθιστούσαν τους *Αλεξάνδρους* αναντικατάστατους. Παρόλα αυτά, πολύ νωρίς η νομισματοκοπία των Μακεδόνων βασιλέων επέδειξε τα επί μέρους στοιχεία που χαρακτήρισαν την ελληνιστική νομισματοκοπία. Όπως και οι άλλοι διάδοχοι και επίγονοι πολύ γρήγορα

δήλωσαν την ταυτότητά τους, ανεξάρτητα πλέον από τον Αλέξανδρο, ενώ η απεικόνιση πολύ χαρακτηριστικών τύπων που συνδέονται με τις προσωπικές τους επιτυχίες ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την ατομική τους προβολή.

Πτολεμαϊκή Αίγυπτος

Η δεύτερη μεγάλη οικονομική ζώνη, είναι η Πτολεμαϊκή Αίγυπτος, η οποία, από το 295 π.Χ., περιελάμβανε και την Κύπρο. Η περίπτωση της Αιγύπτου είναι χαρακτηριστική, καθώς η φαραωνική οικονομία χαρακτηριζόταν διαχρονικά από την ανταλλαγή και την αναδιανομή και ελάχιστα από την κυκλοφορία του νομίσματος. Για την κάλυψη αναγκών που απαιτούσαν νόμισμα, όπως το διεθνές εμπόριο ή η πληρωμή μισθοφορικών στρατευμάτων, αυτό προερχόταν από ξένα νομισματοκοπεία, όπως μαρτυρούν οι τεράστιες ποσότητες νομισμάτων της Αθήνας. Η κατάκτηση της χώρας από τον Αλέξανδρο άλλαξε εν πολλοίς την εικόνα, καθώς τότε εμφανίστηκε για πρώτη φορά η εκτεταμένη κυκλοφορία νομίσματος. Ωστόσο ο πλήρης εκχρηματισμός της οικονομίας φαίνεται ότι ήταν εξαιρετικά αργός, ιδιαίτερα όσον αφορούσε τους θεσμούς που τον στήριζαν, και δεν παγιώθηκε παρά μόνον κατά τη βασιλεία των πρώτων Πτολεμαίων.

Η μορφή του Πτολεμαίου Α' κυριαρχεί για πολλούς λόγους στην ιστορία της εποχής, καθώς η δυναμική πολιτική του έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία ενός ισχυρού βασιλείου. Σε αντίθεση με τους άλλους διαδόχους, οι οποίοι εξακολούθησαν την έκδοση νομισμάτων με τους τύπους του Αλεξάνδρου, ο Πτολεμαίος εισήγαγε στην Αλεξάνδρεια μια διαφορετική εικονογραφία. Αν και ο οπισθότυπος παραμένει ο ίδιος (εικ. 20), ο Αλέξανδρος απεικονίζεται με το βασιλικό διάδημα και τα κέρατα του Άμμωνα, αλλά και με δορά ελέφαντα και αιγίδα του Διός, η οποία δένει μπροστά με δύο φίδια. Η εισαγωγή αυτού του τύπου συνδέεται με τα γεγονότα του 321 π.Χ., οπότε ο

20. Αργυρά νομίσματα Πτολεμαίου:
(α) Μέφιδος ή Αλεξάνδρειας
(β) Αλεξάνδρειας 314 π.Χ.
(γ) 321 π.Χ.
(δ) Αλεξάνδρειο Πτολεμαίου, 311 π.Χ.

	310 - 300 π.Χ.	
Τετράδραχμα	17,20 γρ.	15,70 γρ.
Χρυσοί στατήρες	8,60 γρ.	7,12 γρ.
	Μετά το 305/4 π.Χ.	

Παλαιότερο πορτρέτο ηγεμόνα

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
Κυρήνη

Φοινικικός σταθμητικός κανόνας (Κυρήνη)

	300 π.Χ.	
AR Τετράδραχμα	14,90 γρ.	14,25 γρ.
Οκτάδραχμα (σπάνια)	28,40 γρ.	
AU Ημίδραχμα	1,78 γρ.	
Πεντάδραχμα	17,85 γρ.	
XA	16,00 - 19,00 γρ.	

Αλεξάνδρεια
και Τύρος

21. Η αλλαγή στο μετρικό σύστημα της Πτολεμαϊκής νομισματοκοπίας, μετά το 310 π.Χ.

Πτολεμαίος πήρε στην κατοχή του το σώμα του Αλέξανδρου, και επιβεβαίωσε την αρχή του στην Αίγυπτο (εισβολή και δολοφονία Περδίκκα, Συμφωνία Τριπαραδείσου).

Το επόμενο βήμα ήταν η αντικατάσταση του θρόνου Διός από την μαχόμενη Αθηνά και η πρόσθεση στο πεδίο αετού πάνω σε κεραυνό, δηλαδή του κατ' εξοχήν συμβόλου του Πτολεμαίου. Σε μια από τις πρώτες σειρές εμφανίζεται για λίγο διάστημα και η πρωιμότερη αναφορά στον Πτολεμαίο, υπό τη μορφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Ερμηνεύεται είτε ως «νόμισμα του Πτολεμαίου από την Αλεξάνδρεια» (Price), είτε ως «νόμισμα του Πτολεμαίου για τον Αλέξανδρο». Είναι ωστόσο πιθανότερο η άποψη του Knoepfler ότι αναφέρεται στο ανάλογο μετρικό σύστημα να είναι η ορθότερη.

Λίγα χρόνια μετά, το 310 π.Χ., χρονολογείται μια αποφασιστικής σημασίας αλλαγή στο μετρικό σύστημα, με τη μείωση του βάρους των αργυρών

τετράδραχμων από τα 17,20 γρ. του αττικού σταθμητικού κανόνα, στα 15,70 γρ., (9%), ενώ από το 304 π.Χ. μειώνεται και το βάρος των χρυσών στατήρων από τα 8,60 γρ. στα 7,12 γρ. (17%). Στους στατήρες αυτούς, που πιθανότατα κόπηκαν στην Κυρήνη, απεικονίζεται το πρωιμότερο ίσως πορτρέτο ηγεμόνα: στην πίσω όψη ο Αλέξανδρος σε άρμα ελεφάντων με κεραυνό, με επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, τίτλος που πήρε ο Πτολεμαίος μετά το 305/4 π.Χ., από όπου προκύπτει και η χρονολόγηση (εικ. 21). Στο διάστημα αυτό τα τετράδραχμα μειώθηκαν περαιτέρω. Στα 14,90 γρ. πρώτα και στα 14,25 γρ. μετά, όπου παρέμειναν για τους δύο επόμενους αιώνες, ενώ εισήχθησαν και νέες υποδιαίρεσεις. Τα χρυσά πεντάδραχμα και τα αργυρά τετράδραχμα, μαζί με τα χάλκινα παρέμειναν οι κυριότερες και πιο κοινές υποδιαίρεσεις και παρήχθησαν σε μεγάλες ποσότητες σε σειρά νομισματοκοπειών σε όλη την επικράτεια.

22. Νομίσματα του Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου,
283-246 π.Χ.:
(α-β) Αργυρά τετράδραχμα, 261-260 π.Χ.
(γ) Χρυσό τετράδραχμα, ΑΔΕΛΦΩΝ ΘΕΩΝ
Πτολεμαίου Β΄/Αρσινόης- Πτολεμαίου Α΄/Βερενίκη.

23. Νομίσματα της Αρσινόης:
(α) Δεκάδραχμο (35,50 γρ.), 270(;)/268(;) π.Χ.
(β) Οκτάδραχμο (27,80 γρ.), 261/260 π.Χ.
(γ) Τετράδραχμο, 261/260 π.Χ.

Είναι προφανές ότι με την εισαγωγή νέων τύπων, με άμεση αναφορά στο πρόσωπό του, ο Πτολεμαίος απομακρύνθηκε αποφασιστικά από την παράδοση του Αλεξάνδρου και διαφοροποιήθηκε σημαντικά από τους άλλους διαδόχους, σε μια ξεκάθαρη πολιτική κίνηση. Ο διάδοχός του Πτολεμαίος Β΄ (εικ. 22), αν και ακολούθησε αρχικά το υπάρχον σύστημα, προέβη σε μια ριζική αλλαγή του από το 270/268(;) π.Χ., όταν πέθανε η αδελφή και σύζυγός του Αρσινόη Β΄ Φιλαδέλφος, αλλαγή που οριστικοποιήθηκε το 261/0 π.Χ. Σε επίπεδο προπαγάνδας άλλαξε τον τίτλο του ΒΑΣΙΛΕΩΣ σε ΣΩΤΗΡΟΣ, αναφορά στον πατέρα του. Ενώ η δυναστική συνέχεια επιβεβαιώνεται με τις κοπές των ΑΔΕΛΦΩΝ ΘΕΩΝ Πτολεμαίου Β΄/Αρσινόης-Πτολεμαίου Α΄/Βερενίκη. Οι εκδόσεις της Αρσινόης (εικ. 23) είναι χαρακτηριστικές της οργάνωσης της νομισματικής παραγωγής, η οποία ακολούθησε τελείως διαφορετικό δρόμο από τα γνωστά ελληνικά πρότυπα. Εμφανίστηκαν πλήρεις αριθμημένες σειρές εκδόσεων από το Α-Ω (1-24) και από το ΑΑ-ΩΩ (25-48), ενώ ίδιες σφραγίδες χρησιμοποιήθηκαν για διαφορετικές υποδιαίρεσεις σε διαφορετικό μέταλλο, όπως για τα χρυσά οκτάδραχμα και τα αργυρά τετράδραχμα, που συμπληρώνουν τα αργυρά δεκάδραχμα της Αρσινόης. Ανεξάρτητα όμως από την ονομαστική αξία τους, τα νομίσματα αυτά ήταν στην

πραγματικότητα κατά πολύ ελαφρύτερα. Τα οκτάδραχμα, λόγω χάριν, ενώ κανονικά θα έπρεπε να είχαν βάρος 28,40 γρ., ζύγιζαν 27,80 γρ.

Σύμφωνα με τις πηγές, όπου το χρυσό οκτάδραχμο ονομάζεται μνάειον και το χρυσό τετράδραχμο πεντηκοντάδραχμο, αντιστοιχούσαν δηλαδή σε μονάδες αργύρου (δραχμές), το μετρικό σύστημα βασιζόταν στα αργυρά νομίσματα, σύμφωνα με τα οποία χαρακτηρίζονται και τα χρυσά. Την ίδια εποχή (πιθανόν 261/260 π.Χ.) εισήχθη μια σειρά οκτώ διαφορετικών χάλκινων υποδιαίρεσεων με κυμαινόμενα βάρη (εικ. 24), εντός όμως ενός συγκεκριμένου συστήματος. Το νομισματικό σύστημα με την πληθώρα των υποδιαίρεσεων παγιώθηκε ακόμα περισσότερο επί Πτολεμαίου Γ΄ στα νομίσματα για τη Βερενίκη Β΄ (εικ. 25), οπότε και εμπλουτίστηκε το σύστημα των χάλκινων και τέθηκαν οι βάσεις του νομισματικού ελέγχου που χαρακτήρισαν στο εξής την πτολεμαϊκή νομισματοκοπία, όπως το πλήθος των συμβόλων και η χρονολόγηση των εκδόσεων ανά χρόνο.

Ο Πτολεμαίος Δ΄ εξέδωσε μια μεγάλη σειρά χρυσών μεταθανάτιων κοπών για τον πατέρα του Πτολεμαίο Γ΄ (τρίαίνα/λωτός) (εικ. 26). Ωστόσο, παπυρολογικές μαρτυρίες αναφέρονται σε οικονομικά προβλήματα επί Φιλοπάτρωρος, τα οποία πιθανόν τον οδήγησαν σε μια γενικότερη μεταρρύθμιση. Κεντρικό

24. Χάλκινα νομίσματα Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου, 261/260 π.Χ. (οκτώ διαφορετικές υποδιαιρέσεις, από 92 γρ. έως 3,4 γρ.):

- (α) Οβολός
- (β) Διώβολο
- (γ) Τετρώβολο
- (δ) Ημιωβόλιο, Πτολεμαίος Α΄/Βερενίκη
- (ε) Δραχμή.

σημείο της αποτελεί η αντικατάσταση, το 210 π.Χ., της αργυρής δραχμής ως βάσης του μετρικού συστήματος με τη χάλκινη, η οποία ισοδυναμεί με το 1/16 της αργυρής. Η Von Reden την ονομάζει ως «*the stater of an independent currency*», δηλαδή το βασικό νόμισμα μιας ανεξάρτητης νομισματοκοπίας. Η μετάπτωση σε ένα μετρικό σύστημα όπου οι αξίες υπολογίζονται βάσει μιας χαλκής μονάδας είναι πρωτοφανής και αποτελεί ιδιάζον χαρακτηριστικό της πτολεμαϊκής νομισματοκοπίας, ιδιαίτερως δε, αν ληφθεί υπόψη ότι τα χάλκινα νομίσματα δεν αποτέλεσαν απλώς τα χαμηλότερης αξίας νομίσματα, όπως συνέβαινε στον ελληνικό κόσμο, αλλά αυτόνομες μονάδες που χρησιμοποιούντο παράλληλα με τα αργυρά. Μάλιστα από το 230 π.Χ. και εξής αυτά αντικατέστησαν στις αγορές σχεδόν ολοκληρωτικά τα αργυρά. Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται και η χαρακτηριστική μορφή τους (μεγάλα και βαριά νομίσματα) (εικ. 27) και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της κεντρικής αρχής για την οργάνωση του συστήματος των χάλκινων. Παράλληλα, τα χαλκά αποτέλεσαν τον μοχλό του εκχρηματισμού της οικονομίας, εφόσον με

25. Νομίσματα του Πτολεμαίου Γ΄ Ευεργέτη.

26. Μεταθανάτιες κοπές που εξέδωσε ο Πτολεμαίος Δ΄ ο Φιλοπάτωρ για τον πατέρα του Πτολεμαίο Γ΄.

αυτά γινόταν, ιδιαίτερα μετά το 264 π.Χ. όταν θεσπίστηκαν νέοι φορολογικοί κανόνες, η πληρωμή των φόρων έναντι της παραδοσιακής εις είδος (=σιτηρά) φορολογίας. Με αυτόν τον τρόπο ακόμα και στις πιο απομακρυσμένες κοινότητες, οι πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να συγκεντρώνουν, άρα και να χρησιμοποιούν νομίσματα, εφόσον με αυτά θα έπρεπε να αποδώσουν και τους φόρους τους. Βέβαια παραμένει άγνωστο το ποσοστό της οικονομίας που εξακολούθησε να στηρίζεται στις ανταλλαγές. Έχει υποστηριχθεί ότι τα χαλκά νομίσματα είχαν μια σχεδόν αυτόνομη θέση μέσα στο πτολεμαϊκό νομισματικό σύστημα, καθώς απευθύνονταν στις τοπικές αγορές και ακολουθούσαν τις διακυμάνσεις της τοπικής οικονομίας, έτσι ώστε η κεντρική διοίκηση να ελέγχει και να κρατάει σταθερή την τιμή σε δραχμές των σιτηρών και των άλλων αγαθών που προορίζονταν για τις ξένες αγορές.

Η μείωση του βάρους του αττικού τετράδραχμου από τον Πτολεμαίο Α' υπήρξε καθοριστική για την οικονομία του κράτους των Λαγιδών και τη δημιουργία της περίφημης κλειστής οικονομικής ζώνης. Οι αρχαίες πηγές δεν επιβεβαιώνουν ότι η αλλαγή αυτή υπήρξε αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης πολιτικής απόφασης και οι σύγχρονοι ερευνητές (Le Rider, Picard) τείνουν να την συνδέσουν με την ανάλογη προσπάθεια επανακυκλοφορίας *Φιλίππων* μειωμένου βάρους, (14,45 γρ.) ανάλογου με του αιγυπτιακού, με σκοπό μεταξύ άλλων την πληρωμή Θρακών μισθοφόρων. Τον ίδιο σκοπό, λοιπόν, διαβλέπουν και για τις αιγυπτιακές εκδόσεις, όπου οκτώ τετράδραχμα παλαιάς κοπής ισοδυναμούσαν με εννέα της νέας μειωμένης, καθώς ο Πτολεμαίος αποσκοπούσε στη συγκρότηση ισχυρού στρατού. Άλλωστε σύμφωνα με τον Διόδωρο, όταν ο Πτολεμαίος (367-283 π.Χ.), ανέλαβε τη σατραπεία της Αιγύπτου, βρήκε στα θησαυροφυλάκια 8.000 τάλαντα, τα οποία και χρησιμοποίησε για αυτόν ακριβώς τον λόγο. Ο Picard μάλιστα συνδέει χρονικά την εισαγωγή του μέτρου με τη βαριά ήττα του Πτολεμαίου από τον Δημήτριο Πολιορκητή, στη Σαλαμίνα το 306 π.Χ.

Ανεξάρτητα από το αν η επιβολή του κλειστού νομισματικού συστήματος στην Αίγυπτο πρέπει να αναζητηθεί σε λόγους πολιτικούς ή οικονομικούς, βέβαια είναι ότι παρουσιάζει δύο βασικά πλεονεκτήματα, τόσο στο επίπεδο της δυναστικής επιβολής, όσο και στο επίπεδο της πραγματικής οικονομίας. Η έλλειψη άλλων νομισματικών οπτικών ερεθισμάτων ενίσχυε στις τοπικές κοινωνίες την πρόσληψη της δυναστικής συνέχειας των Λαγιδών, την οποία επεσήμαναν με τη νομισματική εικονογραφία.

Στο επίπεδο της οικονομίας, τα οφέλη από τη συγκεκριμένη νομισματική πολιτική ήταν πολλαπλά. Καταρχάς, η νομισματική αυτή απομόνωση επέτρεψε στο πτολεμαϊκό κράτος να ρυθμίσει την πολιτική του. Η μείωση του βάρους στα χρυσά νομίσματα, και η

27. Χαλκές πτολεμαϊκές υποδιαίρεσεις.

ανάπτυξη ενός νομισματικού συστήματος σε βάση χαλκού, δεν θα ήταν δυνατή στο πλαίσιο μιας ανοιχτής οικονομίας. Παράλληλα, η επιβαλλόμενη αλλαγή, όπως αναφέρεται στα κείμενα, νομισμάτων αττικού βάρους με τα μειωμένου πτολεμαϊκά απέφεραν στο κράτος κέρδος της τάξης των 20% καθαρού μετάλλου (14,27 γρ. έναντι του κανονικού 17,2 γρ.)· ορισμένοι ερευνητές αποδίδουν, άλλωστε, το κλειστό σύστημα ακριβώς στην πενία της Αιγύπτου σε άργυρο. Φαίνεται δε ότι επιβάλλονταν και βασιλικά δικαιώματα επί της ανταλλαγής που ανέρχονταν στο 17%.

Σε μια περιοχή όπου διακινούνται τεράστιες ποσότητες προϊόντων, τα κέρδη τα οποία απέφεραν οι ρυθμίσεις που επέβαλαν οι Πτολεμαίοι είναι προφανή. Μια επιστολή του Δημητρίου, υπεύθυνου του νομισματοκοπείου της Αλεξάνδρειας, προς τον Απολλώνιο, ανώτερο οικονομικό αξιωματούχο του Πτολεμαίου Β', διασώζει τον κανονισμό που υποχρέωνε σε αυτήν την ανταλλαγή και επιβεβαιώνει τη συστηματοποίησή της σε κεντρικό επίπεδο. Η ανάπτυξη ενός δικτύου τραπεζών υπό τον έλεγχο του κράτους, όπου καθορίζονταν οι ανταλλάξιμες αξίες, ήταν αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της τακτικής και αποτέλεσε ακόμη μία χαρακτηριστική δομή του ιδιάζοντος χρηματοπιστωτικού συστήματος που διαμορφώθηκε στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο.¹⁶

Σελευκιδικό βασίλειο

Τέλος, η τρίτη μεγάλη οικονομική ζώνη, το Σελευκιδικό βασίλειο, εκτεινόταν σε τεράστια έκταση, από τη Μεσόγειο μέχρι την Ινδία, περιοχή εξαιρετικά διαφοροποιημένη, όχι μόνον εθνικά αλλά και οικονομικά, τόσο ως προς τις δομές παραγωγής και εκμετάλλευσης, όσο και ως προς τις συναλλαγές και τη διακίνηση χρήματος. Το μεγαλύτερο μέρος της κάλυπτε την επικράτεια των Αχαιμενιδών, όπου πολύτιμα μέταλλα και αγαθά διακινούντο παραδοσιακά ως χρήμα, ίσχυαν διαφορετικοί μετρικοί και σταθμητικοί κανόνες, και η νομισματική κυκλοφορία ακολουθούσε τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Στη Βαβυλωνία, λόγου χάριν, επικρατούσε το σταθμητικό σύστημα του Αλεξάνδρου, ενώ σε ορισμένες περιοχές ίσχυε παράλληλα και το περσικό. Στην Ανατολή, χρησιμοποιούσαν διαφορετικά συστήματα βάρους,

μεταξύ των οποίων το Βαβυλωνιακό, το Περσικό και το Αττικό, βάσει των οποίων παρήγαν κυρίως χρυσά και λίγα αργυρά νομίσματα και ελάχιστα χάλκινα. Εξίσου κατακερματισμένη ήταν και η νομισματική κυκλοφορία. Νομίσματα που εμφανίζονται στις περιοχές με ισχυρή νομισματική παράδοση, όπως η βόρεια Συρία και η Κιλικία, καθώς και οι πόλεις της Μικράς Ασίας που προσαρτήθηκαν αργότερα, δεν φαίνεται να διεισδύουν ανατολικότερα. Είναι προφανές ότι σε μια τόσο διαφοροποιημένη επικράτεια η νέα αρχή δεν μπορούσε παρά να προσαρμοστεί στα υπάρχοντα νομισματικά συστήματα και τις κατά τόπους οικονομικές συνθήκες, όπως γίνεται εμφανές από τη σελευκιδική νομισματοκοπία.

Σε αυτό το περιβάλλον, συνεχίστηκε η παραγωγή Αλεξάνδρων τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Σελεύκου Α' στα υπάρχοντα νομισματοκοπεία στη Βαβυλώνα, τα Σούσα και τα Εκβάτανα. Ωστόσο, ανάμεσα στο 305 με 300 π.Χ., περίοδο κατά την οποία έλαβε και τον τίτλο του βασιλέα, ο Σέλευκος προχώρησε σε ευρεία αναδιάρθρωση του συστήματος, μεταφέροντας το κεντρικό νομισματοκοπείο από τη Βαβυλώνα, όπου διεκόπη η παραγωγή Αλεξάνδρων, στη Σελεύκεια στον ποταμό Τίγρη (εικ. 28). Εδώ εμφανίστηκαν και τα πρώτα τετράδραχμα με τους χαρακτηριστικούς τύπους του Σελεύκου: κεφαλή Διός, στα πρότυπα της απεικόνισης του θεού στα νομίσματα του Φιλίππου Β' στην κύρια όψη, και μαχόμενη Αθηνά, σε άρμα με ελέφαντες. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ και άγκυρα, το σύμβολό του, στην πίσω όψη. Τα τετράδραχμα συνοδεύονται από δραχμές με τους ίδιους τύπους, ενώ στους λιγοστούς χρυσούς στατήρες διατηρούνται οι τύποι του Αλεξάνδρου, αλλά στο όνομα του Σελεύκου πλέον.

Αν και ο Σέλευκος δεν απεικονίζει το πορτρέτο του, εν τούτοις η πίσω όψη αναφέρεται αποκλειστικά στον ίδιο, καθώς η στρατιωτική του δύναμη ενισχύθηκε από 500 πολεμικούς ελέφαντες, οι οποίοι συνέβαλαν ουσιαστικά στη νίκη του στην Ιψό, τους οποίους είχε πάρει από τον Ινδό μονάρχη Σανδρόκοττο (Χαντραγκούπτα) ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση των μακεδονικών σατραπειών στην κοιλιά του Ινδού. Η εικονογραφία του Σελεύκου είναι χαρακτηριστική της τάσης να διατηρηθούν τα παλαιότερα στοιχεία και οι αναφορές στο ελληνικό πάνθεον, ενώ παράλληλα εισέρχονται νέα, περισσότερο οικεία στις τοπικές κοινωνίες, αλλά και κάποιες εξαιρετικής τέχνης παραστάσεις και πρωτοφανείς εικονογραφικοί τύποι (εικ. 29β), όπως το άλογο και ο πολεμικός ελέφαντας από το Πέργαμο ή η κρανοφόρος κερασφόρος μορφή με δορά λεοπαρδάλης και η Νίκη που στεφανώνει τρόπαιο από τα Σούσα. Η ερμηνεία των

29α. Μαρμάρινη κεφαλή Σελεύκου Α' Νικάτωρος.

28. Αργυρά τετράδραχμα του Σελεύκου Α' Νικάτωρος, 305-300 π.Χ.

29β. Αργυρά τετράδραχμα του Σελεύκου Α' Νικάτωρος, μετά το 301 π.Χ.

30. Αργυρό τετράδραχμο Αντίοχου Α' Σωτήρος, 281-261 π.Χ.

συγκεκριμένων παραστάσεων παραμένει διφορούμενη. Η μορφή θα μπορούσε να είναι ο ίδιος ο Σέλευκος ή ο Αλέξανδρος ως Διόνυσος, κατακτητής της Ινδίας. Η Νίκη μπορεί να συμβολίζει την νίκη του στην Ιψό, ή να είναι μια προσωποποίηση που αποδίδει την επικράτηση επί των λαών της Ανατολής. Καθώς ανάλογες, υψηλού αισθητικού επιπέδου υπαινικτικές παραστάσεις δεν συνεχίστηκαν στα επόμενα χρόνια, θα πρέπει να υποτεθεί ότι πρόκειται για έργο συγκεκριμένου/-ων καλλιτέχνη/-ών, που συνδέονταν άμεσα με τη βασιλική αυλή και, ίσως, να θεωρηθούν ως αναμνηστικές κοπές συγκεκριμένου γεγονότος.

Ο διάδοχός του, Αντίοχος Α' Σωτήρ (281-261 π.Χ.), έλαβε σειρά μέτρων, τα οποία ήταν καταλυτικά για τα οικονομικά και την οικονομική διοίκηση, καθώς και για την ευημερία του βασιλείου· συγχρόνως εισήγαγε στην εικονογραφία τον Απόλλωνα τον προστάτη θεό της δυναστείας, που έγινε αντικείμενο μίμησης από τους σατράπες της Ανατολής και αποτέλεσε έκτοτε το έμβλημα της βασιλικής οικογένειας (εικ. 30) μέχρι του Αντίοχου του Γ' του Μεγάλου, επί της βασιλείας του οποίου χάθηκαν και οι τελευταίες κτήσεις στη Μικρά Ασία (συνθήκη της Απάμειας, 188 π.Χ.).

Αντίθετα με τη νομισματική εικονογραφία, η νομισματική πολιτική των Σελευκιδών είναι πολύ περισσότερο περίπλοκη και υπαγορεύτηκε από εξίσου περίπλοκο οικονομικό περιβάλλον. Κύριο χαρακτηριστικό αυτού ήταν η διακίνηση τεράστιου εμπορίου, όχι μόνον για τις ανάγκες του βασιλείου, αλλά και προς την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και τη Δύση, μέσω ενός ευρύτατου δικτύου εμπορικών δρόμων από την Ασία. Ως αποτέλεσμα, είχαν δημιουργηθεί διαφορετικού χαρακτήρα εμπορικές ζώνες. Η Βαβυλωνία, όπου υπήρχε μια σχετική νομισματική παράδοση και ένα πιο εξελιγμένο σύστημα ανταλλαγής αξιών, μπορεί να θεωρηθεί το παραδοσιακό κέντρο αυτής της σφαίρας ανταλλαγών. Στα δυτικά βρίσκονταν οι πόλεις της Μικράς Ασίας, όπου κατέληγαν οι πρώτες ύλες και τα πολύτιμα αγαθά από την Ανατολή, που έφθαναν εδώ μέσω της πρωτεύουσας Σελεύκειας και όπου, βέβαια, ανθούσε το εμπόριο και διακινούντο μεγάλες ποσότητες χρήματος.

Ωστόσο, ανατολικότερα της Βαβυλώνας, φαίνεται ότι είχε διατηρηθεί το παραδοσιακό ανταλλακτικό και αναδιανεμητικό σύστημα, όπως υποδηλώνει η μειωμένη νομισματική κυκλοφορία και παραγωγή. Σε κάθε περίπτωση το εμπόριο και η αστικοποίηση των οικονομικών κέντρων, ιδιαίτερα στη Συρία και τη Μικρά Ασία, απαιτούσε αυξημένη χρήση νομίσματος, όπως και η λειτουργία της κεντρικής διοίκησης και η συντήρηση ικανού στρατεύματος. Οι Σελευκίδες άλλωστε είχαν εμπλακεί σε αλληπάλληλες πολεμικές συγκρούσεις,¹⁵ ενώ ο στρατός απορροφούσε εν καιρώ ειρήνης το 50% σχεδόν του προϋπολογισμού.

Για να καλυφθούν αυτές οι ανάγκες σε χρήμα, οι Σελευκίδες, οι οποίοι κατά την περίοδο της ακμής είχαν έσοδα που ανέρχονταν σε 15.000-20.000 τάλαντα αργύρου (400-500 τόνους) ετησίως, θεσμοθέτησαν σειρά δομών για τον εκχρηματισμό της οικονομίας, μεταξύ των οποίων και τη φορολόγηση βάσει του νομίσματος. Παράλληλα, στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. επιβλήθηκε ο αττικός σταθμητικός κανόνας, ενώ διεκόπησαν και οι εκδόσεις των ανατολικών νομισματοκοπειών σε άλλα μετρικά συστήματα. Από τα μέσα του ίδιου αιώνα (το 240 π.Χ.), οπότε διεκόπη οριστικά και η έκδοση χρυσών νομισμάτων, μειώθηκαν σημαντικά τα νομισματοκοπεία και η παραγωγή παγιώθηκε προοδευτικά σε περιορισμένο αριθμό πόλεων, όχι μόνον λόγω των οικονομικών συνθηκών, αλλά κυρίως βάσει προκαθορισμένου κεντρικού σχεδιασμού, ο οποίος, ωστόσο, αλλοιώθηκε συχνά από την πραγματικότητα.

Αρχικώς, ο αριθμός των νομισματοκοπειών, όπως και της νομισματικής παραγωγής αυξομειωνόταν αναλόγως με τις συνθήκες και τις ανάγκες της οικονομίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα ελεγχόμενης παραγωγής τη νομισματοκοπία του Αντίοχου Γ' (223-187 π.Χ.), ο οποίος ενεπλάκη σε σειρά συνεχών συγκρούσεων. Ως αποτέλεσμα, εμφανίστηκε δραματική αύξηση των αργυρών εκδόσεων, ενώ τα νομισματοκοπεία σε όλη την επικράτεια αυξήθηκαν από 19-25 σε περισσότερα από 35. Τα περισσότερα και τα πιο παραγωγικά από αυτά βρίσκονταν στην πορεία που ακολουθούσαν οι εκστρατείες του, προφανώς για την εξυπηρέτηση των αναγκών του στρατού. Ανεξαρτήτως πάντως των όποιων διαφοροποιήσεων, ως προς την οργάνωση και το μέγεθος της παραγωγής, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι παρατηρείται ασυνεχής δραστηριότητα, ακόμα και στα μεγαλύτερα νομισματοκοπεία, όπως της Αντιόχειας, της Σελεύκειας, των Σάρδεων και της Ταρσού, προφανώς σε περιπτώσεις έλλειψης χρήματος. Φαίνεται ότι μεγάλο μέρος της οικονομίας στηριζόταν στην κυκλοφορία ξένων μονάδων, με τις οποίες αντισταθμιζόταν η κατά περιόδους περιορισμένη παραγωγή αργυρών νομισμάτων.

Μια δεύτερη φάση στο σελευκιδικό σύστημα τοποθετείται στον 2ο αι. π.Χ., οπότε συστηματο-

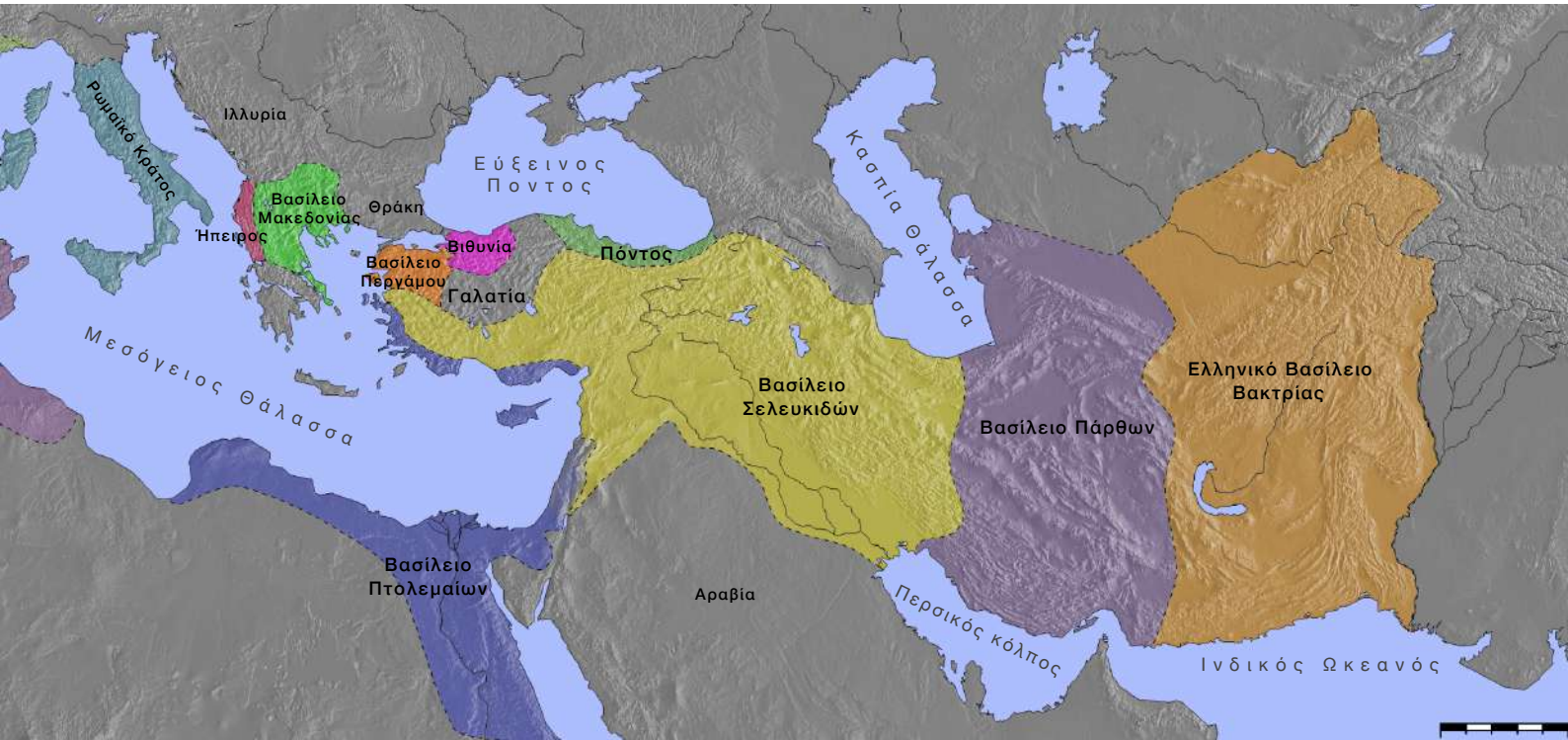
ποιήθηκε ακόμη περισσότερο η έκδοση τετραδράχμων, και παγιώθηκε ένα γενικότερο σχήμα παραγωγής, με την ύπαρξη ισχυρού νομισματοκοπείου αργυρών υποδιαίρέσεων σε κάθε επαρχία, με μικρές μόνον παρεκκλίσεις, ενώ παράλληλα διευρύνθηκε η χρήση των χάλκινων υποδιαίρέσεων. Η μείωση όμως των νομισματοκοπειών είναι ενδεικτική και της κατάρρευσης της οικονομίας, η οποία ήδη άρχισε να επέρχεται, έτσι ώστε στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα λειτουργούσαν μόνον τρία και επί του τελευταίου βασιλέως της δυναστείας, του Αντιόχου ΙΓ' (64 π.Χ.), μόνον η Αντιόχεια εμφανίζει νομισματική δραστηριότητα.

Από τα κύρια χαρακτηριστικά της σελευκιδικής νομισματοκοπίας είναι η παραγωγή μεγάλου αριθμού χάλκινων νομισμάτων (εικ. 31), ιδιαιτέρως στα νομισματοκοπεία του δυτικού τμήματος του βασιλείου, όπως η Αντιόχεια στον Ορόντη και οι Σάρδεις. Πολλά από αυτά συνδέονται με τη σιταρχία και τον εφοδιασμό των στρατευμάτων, ενώ είναι πιθανόν να πρόκειται για παραγωγή των ίδιων των στρατευμάτων. Εν τούτοις, φαίνεται ότι η ενίσχυση της παραγωγής χάλκινων νομισμάτων αποτελούσε μέρος και της ευρύτερης νομισματικής πολιτικής. Τα χάλκινα άλλωστε, ως μικρής αξίας νομίσματα, ήταν απαραίτητα για τις καθημερινές ανάγκες και η οργανωμένη παραγωγή τους και η κατευθυνόμενη κυκλοφορία τους σε συγκεκριμένες περιοχές είναι ενδεικτικές του εκκρηματισμού της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί, ίσως, να τοποθετηθεί και η έντονη δραστηριότητα της Αντιόχειας, όπου εκδόθηκε μεγάλος αριθμός χάλκινων νομισμάτων, μεταξύ των οποίων μια πολύ μικρή υποδιαίρεση π.1,25-1,50 γρ., με τον Απόλλωνα και στις δύο όψεις, που προοριζόταν πιθανότατα να καλύψει την ευρύτερη κυκλοφορία στη βόρεια Συρία και ανατολικότερα.

Ωστόσο, σε αντίθεση με τα χάλκινα των Πτολεμαίων, εκείνα των Σελευκιδών ακολούθησαν ένα μάλλον χαστικό σύστημα. Πιθανότατα είχαν σταθερή μετρική αναλογία με τα αργυρά, όπου ο χαλκός ισοδυναμούσε με 1/8 του οβολού, ανεξάρτητα όμως από το βάρος του τελευταίου, το οποίο μπορούσε να διαφοροποιείται κατά περιοχή ή κατά περίοδο (ανάλογα με τις διαφορές στο ανατολικό και δυτικό τμήμα και ανάλογα με τις υποτιμήσεις). Πρόκειται συνεπώς για μια σχετική πραγματική αξία, η οποία καθοριζόταν από τις κατά τόπους εκδίδουσες αρχές, ανάλογα με το σύστημα που επικρατούσε στην περιοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα τέλη του 2ου / αρχές του 1ου αι. π.Χ. αναγνωρίζονται τρία ή τέσσερα διαφορετικά βάρη τετραδράχμων στις περιοχές γύρω από τη Μεσόγειο: στην περιοχή της Συρίας χρησιμοποιείτο το μειωμένο αττικό σε συνεχή υποτίμηση στην Άραδα, στο διάστημα 138/7-44/43 π.Χ. και στην Τρίπολη, τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 1ου π.Χ., το τετράδραχμο είχε βάρος 15,30 γρ., το οποίο

31. Χάλκινα νομίσματα Σελευκιδών:
(α) Σελεύκου Α',
(β) Σελεύκου Β' Καλλίνικου, (γ) Αντιόχου Α',
(δ) Αντιόχου ΣΤ', (ε) Αντιόχου Η',
(στ) Αντιόχου Γ', από στρατιωτικό νομισματοκοπείο.

32. Τα βασίλεια των Επιγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου (φωτ. Wikimedia Commons).

ακολούθησαν στη Σελεύκεια Πιρία και στη Λαοδικεία μειωμένο κατά 0,2 γρ.· αντίθετα στη Φοινίκη και την Κοίλη Συρία το βάρος έφθανε στα 14,25 γρ. σύμφωνα με το πτολεμαϊκό σύστημα, το οποίο είχε εισαχθεί τους πρώτους χρόνους της Πτολεμαϊκής κυριαρχίας. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, ένα σύστημα επιχώριων νομισμάτων τα οποία πιθανότατα δεν είχαν στενή μετρολογική σχέση μεταξύ τους, αλλά σταθερή αναφορά σε ένα ευρύτερο σύστημα αργυρών.

Σε αντίθεση με το κλειστό πτολεμαϊκό οικονομικό σύστημα, το σελευκιδικό χαρακτηρίζεται ως ανοιχτό, καθώς κυκλοφορούσαν ελεύθερα όλες οι νομισματικές μονάδες αττικού βάρους, το οποίο είχαν και οι ίδιοι υιοθετήσει, και βεβαίως οι κάθε είδους Αλέξανδροι, ιδιαίτερα οι εν ζωή, που κυριαρχούσαν στις αγορές. Δεν είναι βέβαιο αν οι τοπικές συνθήκες θα επέτρεπαν οποιαδήποτε παρέμβαση, ενώ το αχανές της επικράτειας δεν διευκόλυνε την επιβολή ενιαίας πολιτικής. Πιθανότατα ακόμα και η αποδοχή του αττικού κανόνα ως βασικού συστήματος συναλλαγών να συνιστούσε σημαντική κρατική παρέμβαση.

Σε κάθε περίπτωση, η υιοθέτηση ενός συστήματος αξίας για τα νομίσματα από πολύτιμο μέταλλο, που ήταν ευρύτατα αποδεκτό στις δυτικές επαρχίες, σε συνδυασμό με την ελεύθερη διακίνηση του χρήματος, πιθανότατα χωρίς επιβάρυνση, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός χρηματοπιστωτικού συστήματος που επέτρεπε την απλότητα των πληρωμών και των ανταλλαγών. Το κράτος επωφελείτο από την ελευθερία του εμπορίου, το οποίο στηριζόταν ακριβώς σε αυτό το ανοιχτό νομισματικό σύστημα, αλλά και από το διαθέσιμο χρήμα, το οποίο μπορούσε να συμπληρώσει ή και να υποκαταστήσει τις βασιλικές κοπές, όπως φαίνεται τόσο από τα επίπεδα κυκλοφορίας των

σελευκιδικών, όσο και από τον τρόπο λειτουργίας των νομισματοκοπείων.

Ωστόσο, οι τεράστιες ανάγκες σε νόμισμα και κυρίως οι πολεμικές συγκρούσεις προκάλεσαν σειρά υποτιμήσεων μέσω της μείωσης της καθαρότητας του αργύρου από το δεύτερο τουλάχιστον τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., αν όχι νωρίτερα (επί Αντίοχου Β' και κατόπιν κατά τον Συριακό Πόλεμο), που συνεχίστηκαν και στον 1ο αι. π.Χ., και είχαν καταστροφικές συνέπειες για το ανοιχτό σελευκιδικό σύστημα, επιφέροντας το τέλος του. Καθώς νομίσματα μειωμένης αξίας ετίθεντο στην κυκλοφορία, τα παλαιότερα τοπικά ή ξένα, που είχαν μεγαλύτερη πραγματική αξία αποσύρονταν ή αποθησαυρίζονταν. Είναι ο γνωστός ως νόμος του Gresham «το "κακό" νόμισμα διώχνει το "καλό"». Έτσι, λοιπόν, παρέμεναν σε κυκλοφορία τα υποτιμημένα σελευκιδικά, ενώ παράλληλα εντάθηκε η κυκλοφορία νομισμάτων και άλλων συστημάτων, μειωμένου κυρίως βάρους, ακυρώνοντας ουσιαστικά τον ανοιχτό οικονομικό χώρο και επιδεινώνοντας την κατάρρευση της σελευκιδικής οικονομίας.

Το τέλος των ελληνοιστικών βασιλείων συνδέεται ιστορικά με την ανάδυση μιας νέας ισχυρής δύναμης, της Ρώμης (εικ. 32). Στην πραγματικότητα όμως τα ελληνοιστικά βασίλεια είχαν αρχίσει ήδη να αντιμετωπίζουν την αναπόφευκτη φθορά από το πέρασμα του χρόνου και τις ενδογενείς αδυναμίες τους. Η ελληνοιστική «οικουμένη» είχε ήδη διατρέξει τρεις αιώνες ζωής όταν το 30 π.Χ. η Αίγυπτος παραδόθηκε στη Ρώμη, η οποία εγγολήθηκε την τεράστια κληρονομιά της, από τη διοίκηση και την οργάνωση του κράτους, το διεθνές εμπόριο και την οικονομία μέχρι την τέχνη, τις επιστήμες και τη φιλοσοφία.

Το παρόν κείμενο στηρίχθηκε στην παρουσίαση ανάλογου μαθήματος στην Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία στο πλαίσιο της Σχολής Διδασκαλίας της Ιστορίας της Τέχνης με θέμα: «Ο Μέγας Αλέξανδρος και η εποχή του».

Σημειώσεις

1. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* και *Πολιτικά*.
2. Μεταξύ αυτών η θεωρία του Jevons περί ωφέλειας και χρησιμότητας, η μαθηματική οικονομική, η νεοκλασική οικονομική και ο μαρξισμός και έννοιες όπως η *Χρηματιστική*, η τέχνη της απόκτησης της περιουσίας και η *Οικονομική*, δηλαδή η διαχείριση του οίκου κατά τον Αριστοτέλη.
3. Διόδωρος 16.8: «μετὰ δὲ ταῦτα παρελθὼν ἐπὶ πόλιν Κρηνίδας ταύτην μὲν ἐπαυξήσας οἰκητόρων πλῆθει μετωνόμασε Φιλίππους, ἀφ' ἑαυτοῦ προσαγορεύσας, τὰ δὲ κατὰ τὴν χώραν χρύσεια μέταλλα παντελῶς ὄντα λιτὰ καὶ ἄδοξα ταῖς κατασκευαῖς ἐπὶ τοσοῦτον ᾗξῃσεν ὥστε δύνασθαι φέρειν αὐτῷ πρόσοδον πλεῖον ἢ τάλαντων χιλίων».
4. Διόδωρος 16.8.8: «νόμισμα γὰρ χρυσοῦν κόψας τὸ προσαγορευθὲν ἀπ' ἐκείνου Φιλίππειον μισθοφόρων τε δύναμιν ἀξιόλογον συνεστήσατο».
5. G. Le Rider, *Monnayage et finances de Philippe II: un état de la question*, Paris 1996· M. J. Price, «The Coinage of Philip II», *The Numismatic Chronicle*, 1979, σ. 230-241.
6. Να σημειωθεί ότι 1 τάλαντο είχε βάρος 36 κιλά και ισοδυναμούσε με 6.000 δραχμές. Το 60 τάλαντα δηλαδή κάλυπταν τους μισθούς 1.000 χαμηλά αμειβόμενων ατόμων για ένα χρόνο. Για να καλυφθούν τα έξοδα των 35.000 περίπου ανδρών με τους οποίους ξεκίνησε ο Αλέξανδρος την εκστρατεία στην Ασία κατέφυγε σε δανεισμό. Ο Πλούταρχος αναφέρει πάντως ότι πήρε μαζί του τα 60 τάλαντα και τρόφιμα για 30 μέρες. Άλλες πηγές δίνουν διαφορετικούς αριθμούς οπωσδήποτε όμως πολύ χαμηλότερους από τους αναγκαίους για τη μετακίνηση του στρατεύματος που απαιτούσε τουλάχιστον 2.000 τάλαντα.
7. Διόδωρος Σικελιώτης 17.80.3· Στράβων 15.3.9· Ιουστίνος 12.1.1.
8. Ο de Callatay υπολογίζει ότι ο Αλέξανδρος είχε στην κατοχή του από τα λάφυρα 4.700 τόνους αργύρου ή 470 τόνους χρυσού, ενώ ποσόν 90.000 τάλαντων υπολογίζεται ότι μπήκε στην κυκλοφορία στο διάστημα 332-290 π.Χ., δηλαδή 2.1000 τάλαντα ετησίως.
9. Όταν ο Αλέξανδρος πέθανε υπολογίζεται ότι το στράτευμα αριθμούσε 150.000 άνδρες, διεσπαρμένους σε φυλάκια και στρατόπεδα σε όλη την επικράτεια, από τους οποίους οι 100.000 θα έπρεπε να αμειβονται κανονικά. Πιθανότατα δηλαδή με μια δραχμή, ή δύο, την ημέρα. Αυτό

ανεβάζει το ετήσιο κόστος της πληρωμής τους πάνω από 6.000 τάλαντα.

10. Ο Ιουστίνος αναφέρει ότι τα ορφανά παιδιά των στρατιωτών συνέχιζαν να παίρνουν τον μισθό των γονιών τους, ενώ ο Διόδωρος αναφέρει δώρα ύψους 3.000 τάλαντων μετά από τις νίκες στην Ισσό και τα Γαυγάμηλα, ενώ μετά από την κατάκτηση των Εκβάτανων μοιράστηκαν κοσμήματα και 13.000 τάλαντα. Τέλος, ο Πλούταρχος αναφέρει ότι για τα βασιλικά γεύματα ο Αλέξανδρος δαπανούσε 600 τάλαντα ετησίως.
11. Πλάτων, *Νόμοι* 5. 742a-b.
12. Στον Γονατά, και όχι στον Δώσωνα, αποδίδονται και οι πολυπληθείς χάλκινες σειρές με τον Πάνα που αναγείρει τρόπαιο και έχουν κυκλοφορήσει ευρύτατα στον ελλαδικό χώρο.
13. Το θέμα με τον ναυτικό συμβολισμό είναι σπάνιο για τη Μακεδονία και ίσως να αναφέρεται σε κάποια γεγονότα της βασιλείας του Δώσωνα κατά την εκστρατεία του στην Καρία (ναυμαχία της Άνδρου), για τα οποία ωστόσο οι μαρτυρίες είναι ελάχιστες.
14. Kremydi S., *'Autonomous' Coins under the Late Antigonids*, Athens 2018.
15. Τα πολεμικά νομίσματα παρέμειναν σε κυκλοφορία μέχρι της εποχής του Νέρωνα, ενώ το κλειστό οικονομικό σύστημα διατηρήθηκε στη Αίγυπτο έως το 296 μ.Χ. επί Διοκλητιανού.
16. Εξεγέρσεις στη Βαβυλωνία, τη Μικρά Ασία και την Περσία, Συριακός Πόλεμος, εκστρατείες στην Αρμενία, τα Ιρανικά υψίπεδα και τη Βακτρία, τη Φοινίκη και την Κοίλη Συρία.

Βιβλιογραφία

- Aperghis G. G., *The Seleukid Royal Economy. The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*, Cambridge 2004.
- Ashley J. R., *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 BC.*, 1998.
- Chankowski V., Duyrat E. (eds.), *Le roi et l' économie. Autonomies locales et structures royales dans l'économie de l' empire Séleucide*, *Topoi*, Suppl. 6, 2004.
- de Callatay F., «Guerres et monnayages a l'époque hellénistique. Essai de mise en perspective suivi

- d'une annexe sur le monnayage de Mithridate VI Eupator», στο Andreau J., Briant P., Descart, R. (eds), *Economie antique. La guerre dans les économies antiques*, Saint-Bertrand-de Comminges, Paris 2006, σ. 37-84.
- Engels D. W., *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, California 1978.
 - Holt F. L., *The Treasures of Alexander the Great: How One Man's Wealth Shaped the World*, Oxford 2016.
 - Houghton, A., Lorber, C., *Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue*, New York 2002.
 - Lossif P.P., «Who's wealthier? An estimation of the annual production of the Seleukids and the Ptolemies», *Revue Belge de Numismatique*, 2015, σ. 161, 233-372.
 - Le Rider, G., *Le Monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris 1977.
 - Le Rider, G., *Alexandre le Grand. Monnaies, finances et politique*, Paris 2003.
 - Le Rider G., de Callatay F., *Les Séleukides et les Ptolémées. L'héritage monétaire et financier d'Alexandre le Grand*, Paris 2006.
 - Lorber C., «The Coinage of the Ptolemies», στο *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, W.E. Metcalf (ed.), Oxford 2012.
 - Meadows, A., «The Spread of coins in the Hellenistic World», στο *The Political Economy of Monetary Innovation*, R. Vaubel, H. Gersbach and P. Bernholz (eds.), Berlin, New York 2014, 169-194.
 - Mørholm O., *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, Cambridge 1991.
 - Picard O., «Philippe II et le monnayage des cités grecques», *Revue des Études Grecques*, 1990, σ. 1-15.
 - Price M.J., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Zurich 1991.
 - Von Reden S., *Money in Ptolemaic Egypt. From the Macedonian Conquest to the End of the Third Century BC.*, Cambridge 2007.

ABSTRACT

Numismatic Policy of Alexander the Great and the Successors

Charikleia Papageorgiadou

Research Director, Institute of Historical Research, National Hellenic Research Foundation, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2018, 2(3): 448 - 469

The numismatic policy of Philip II as well as of Alexander the Great was a radical one in many ways. In both cases they perfectly met the real needs of economy and they set the prototypes for the organization of the financial matters of great hegemonies and empires to come. The Hellenistic rulers managed, in different ways, to incorporate the local finance traditions in their own numismatic strategies creating long lived economic structures.

Key words: numismatic policy, Philip, Alexander, Hellenistic kingdoms, weight standards